

1

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА

ННІ Юридичний інститут
Кафедра політичних технологій
Освітньо-професійна програма «Політичні технології та лідерство»

галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки

спеціальність 052 Політологія

форма навчання денна

КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

На тему:

**МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНИ: ВПЛИВ
НАЦІОНАЛЬНИХ І МІЖНАРОДНИХ ФАКТОРІВ**

Здобувача Сидоренко Катерини Вікторівни _____
підпис

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент

_____ Погорєлова І.С.

**Робота допущена до захисту перед
екзаменаційною комісією з атестації
здобувачів вищої освіти (ЕК)**
Завідувач кафедри: доктор політичних
наук, професор Гапоненко В. А.

(підпис)

Київ 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	6
1.1. Поняття та структура політичної культури: еволюція наукових парадигм.....	6
1.2. Методологічні підходи до вивчення політичної культури.....	12
РОЗДІЛ 2. НАЦІОНАЛЬНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ.....	18
2.1. Історичні передумови формування політичної культури українського суспільства.....	18
2.2. Вплив національної ідентичності на політичну культуру України.....	26
РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ПОЛІТИЧНУ КУЛЬТУРУ УКРАЇНИ.....	37
3.1. Глобалізаційні процеси та євроінтеграційний вектор: вплив на політичну культуру України.....	37
3.2. Вплив російської агресії на політичну культуру українського суспільства.....	44
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59

ВСТУП

В умовах сучасних геополітичних викликів та суспільно-політичних трансформацій формування політичної культури набуває особливого значення для розвитку демократичних процесів в Україні. Політична культура є важливим індикатором зрілості суспільства, визначає характер політичної системи та впливає на специфіку функціонування політичних інститутів.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю комплексного вивчення механізмів формування політичної культури в Україні з урахуванням як національних особливостей, так і міжнародних факторів впливу. В умовах європейської інтеграції, глобалізаційних процесів та протистояння зовнішнім загрозам, дослідження чинників, що визначають розвиток політичної культури українців, набуває важливого значення для майбутнього держави. Особливої актуальності набувають питання трансформації політичних цінностей, формування громадянської свідомості та подолання історичних стереотипів, що вплинули на становлення й сучасний стан української політичної культури.

Незважаючи на значний науковий доробок у сфері дослідження політичної культури, механізми її формування в українському контексті з урахуванням співвідношення національних традицій та міжнародних впливів залишаються актуальними. Це обумовлює необхідність поглибленого аналізу факторів, що формують політичну культуру українського суспільства в умовах сучасних викликів.

Теоретичний аналіз проблематики політичної культури дозволяє не лише виявити особливості її формування, але й визначити оптимальні шляхи утвердження демократичних цінностей в українському суспільстві, що, в свою чергу, сприятиме розбудові ефективної політичної системи та розвитку громадянського суспільства.

Проблеми формування політичної культури, її трансформації та впливу на суспільно-політичні процеси досліджували такі вітчизняні науковці, як Гарань О., Майборода О., Нагорна Л., Остапенко М., Рижук Ю., Ротар Н., Рудакевич О., Шведа Ю., інші. Серед зарубіжних дослідників вагомий внесок у вивчення політичної культури зробили Г. Алмонд, С. Верба, Р. Інглехарт, Л. Пай, Р. Патнем та інші.

Метою дослідження є комплексний аналіз механізмів формування політичної культури в Україні з урахуванням національних і міжнародних факторів впливу. Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання:

- охарактеризувати основні теоретико-методологічні засади вивчення політичної культури;
- проаналізувати історичні передумови формування української політичної культури;
- охарактеризувати національні чинники впливу на політичну культуру України;
- дослідити вплив глобалізаційних процесів та європейської інтеграції на трансформацію політичної культури України;
- проаналізувати зміни у політичній культурі українського суспільства під час російсько-української війни.

Об'єктом дослідження є політична культура українського суспільства як багатовимірне соціально-політичне явище.

Предметом дослідження є основні механізми формування політичної культури в Україні з урахуванням взаємозв'язку національних та міжнародних впливів.

Методологічна база дослідження. Теоретико-методологічну основу кваліфікаційна роботи становлять системний, інституційний, історичний та порівняльний підходи. У роботі застосовано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення, а також спеціальні методи політологічних досліджень: структурно-функціональний аналіз, контент-аналіз політичних документів,

статистичний метод для обробки соціологічних даних щодо політичних цінностей та орієнтацій українського суспільства.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання теоретичних положень та висновків кваліфікаційної дипломної роботи для вдосконалення державної політики у сфері формування демократичної політичної культури, розробки освітніх програм з громадянської освіти, а також стратегій розвитку громадянського суспільства. Результати дослідження можуть бути використані в науково-педагогічній діяльності з підготовки політологів, фахівців з державного управління, міжнародних відносин, а також у процесі викладання дисциплін з політичної науки.

Структура, зміст та обсяг роботи. Робота обумовлена метою, предметом та завданнями дослідження. Вона складається з вступу, 3 розділів, 6 підрозділів, висновків, а також списку використаних джерел (у кількості джерел 56), які дозволяють дослідити та розкрити тему даного дослідження. Загальний обсяг роботи містить 66 сторінки друкованого тексту .

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

1.1. Поняття та структура політичної культури: еволюція наукових парадигм

Політична культура є складним і багатограним соціальним феноменом, який охоплює сукупність цінностей, орієнтацій, настанов, моделей поведінки та традицій, що визначають ставлення суспільства до політичного процесу та інститутів влади. Вона відіграє ключову роль у функціонуванні політичних систем, забезпечуючи легітимність влади, політичну стабільність і рівень демократичного розвитку суспільства.

Політична культура має визначальний вплив на політичні процеси в сучасному світі. У різних країнах спостерігаються значні відмінності у політичній культурі, що визначає особливості політичного режиму, рівень громадянської активності, ставлення до демократичних цінностей та участі у виборах.

Розглянемо поняття “політична культура”. Термін уперше вжито німецьким філософом-просвітником І. Гердером у XVIII ст. Втім, як явище, сформувалося в середині XX століття, коли вчені почали активно досліджувати взаємозв’язок між політичними інституціями та індивідуальними і колективними установками громадян. Значний внесок у формування концепції політичної культури зробили такі дослідники, як Г. Алмонд, С. Верба, Л. Пай, Д. Ептер та інші [1, с. 10].

У 1963 році Габріель Алмонд і Сідні Верба опублікували роботу «Громадянська культура і стабільність демократії». Г. Алмонд визначав політичну культуру як сукупність індивідуальних позицій і орієнтацій учасників політичної системи. Цей підхід акцентував увагу на суб’єктивному вимірі політичного життя, зокрема на тому, як індивідуальні переконання та ставлення формують колективну політичну свідомість [2, с. 1-2]. С. Верба, у свою чергу, розширив розуміння

політичної культури, підкреслюючи її вплив на стабільність демократичних режимів. Він вважав, що політична культура відіграє ключову роль у забезпеченні політичної легітимності та інтеграції громадян у політичний процес [2, с. 3]. Вони показали, що політична культура формується з різних моделей поведінки громадян. За їх теорією, у демократичних суспільствах співіснують як активні, так і пасивні громадяни. З одного боку, люди беруть участь у виборах, дискутують про політику, висловлюють свою думку. З іншого — частина населення залишається пасивною або просто довіряє державі, не втручаючись у політичний процес. Така комбінація, на їх думку, забезпечує стабільність демократії.

Політична культура (від лат. *cultura* – вирощування, виховання, освіту, розвиток) – сукупність соціально-психологічних настанов, цінностей і зразків поведінки соціальних верств, окремих громадян, які стосуються їх взаємодії з політичною владою. Від політичної культури людей значною мірою залежать політичні процеси в суспільстві, стабільність і демократизм політичної системи тощо. Цей термін у політологію ввів Г. Алмонд [3, с. 23].

Національна політична культура – це сформована протягом історії система культурних форм, що ґрунтується на національній ментальності, ідентичності та потребах. Вона охоплює установки політичної свідомості, суспільно-політичне бачення, національні цінності, ідеали та орієнтири, міфи, символи, мисленнєві й поведінкові стереотипи, норми та принципи політичної діяльності, традиційні інститути, національну ідею та самосвідомість. У цій системі втілено ключову інформацію про ідеали нації та її історичний шлях, що є основою для стабільного функціонування, відтворення та поступального розвитку політичної системи на принципах спадкоємності [4, с. 11].

Розглянемо подальші дослідження після визначної роботи Габріеля Алмонда і Сідні Верба «Громадянська культура і стабільність демократії». Саме надалі почали вивчати детально політичну культуру Л. Пай та Д. Ептер й вони засвідчили, що політична культура змінюється під впливом соціально-економічного розвитку,

рівня освіченості громадян, впливу медіа та політичної соціалізації. Л. Пай зазначав, що політична культура є основою для політичного розвитку, оскільки вона визначає, як індивіди сприймають та реагують на політичні інститути та процеси. Він підкреслював, що рівень освіченості громадян суттєво впливає на їхню політичну свідомість та активність [5, с. 205-206].

Д. Ептер, аналізуючи процеси модернізації, зазначав, що зміни в соціально-економічних структурах та зростання рівня освіти сприяють формуванню нових політичних цінностей та норм. Він також наголошував на важливості медіа у процесі політичної соціалізації, оскільки вони формують суспільні уявлення про політичну реальність та впливають на поведінку громадян [6, с. 10-12].

Таким чином, дослідження Л. Пая та Д. Ептера підкреслюють, що політична культура є динамічним феноменом, який трансформується під впливом різних факторів, таких як соціально-економічний розвиток, рівень освіти, діяльність медіа та процеси політичної соціалізації.

Важливо зазначити про еволюцію наукових парадигм в дослідженнях політичної культури. На початкових етапах дослідження політичної культури домінував інституціональний підхід, який розглядав її як відображення політичних структур та норм. Вважалося, що політична культура визначається офіційними інститутами влади, правовими нормами та політичними традиціями.

Вже у другій половині XX століття дослідники політичної культури почали приділяти значну увагу соціокультурним та психологічним аспектам, зокрема ролі суспільних цінностей, моральних норм та ідеологічних переконань. Це сприяло формуванню міждисциплінарного підходу, що інтегрує методи політології, соціології, культурології та психології.

Сучасні дослідження підкреслюють, що політична культура формується під впливом норм і цінностей, які визначають легітимність політичних інституцій та процедур у суспільстві. Зокрема, політична культура визначається як соціально

сконструйовані та спільно поділювані значення, які визначають легітимність політичних інституцій, посад та процедур у суспільстві

Крім того, дослідження взаємозв'язку між культурними цінностями та політичною ідеологією вказують на те, що моральні цінності та соціальні ідеології відіграють ключову роль у формуванні політичних переконань та поведінки індивідів. Зокрема, теорія моральних засад (Moral Foundations Theory) пропонує розуміння відмінностей у соціально-політичних поглядах та культурних установах, підкреслюючи, що ідеології можуть базуватися на різних моральних цінностях, де кожна сторона вважає себе правою та використовує різні моральні засади для обґрунтування своїх поглядів .

Важливість міждисциплінарного підходу вивчення політичної культури підкреслюється тим, що він дозволяє поєднувати різні методологічні підходи та концепції для глибшого аналізу політичних явищ. Зокрема, інтеграція методів соціології, політології та культурології сприяє більш комплексному розумінню ролі культури в політиці та політики в культурі .

Таким чином, врахування соціокультурних та психологічних аспектів у дослідженні політичної культури сприяє більш глибокому розумінню механізмів формування політичних переконань та поведінки.

Відповідно, у сучасних дослідженнях акцент робиться на комунікативних аспектах політичної культури. Розвиток масових медіа, соціальних мереж та цифрових технологій суттєво трансформував способи політичної комунікації, змінюючи моделі політичної участі та громадянської активності [7, с.67-71].

Існує три типи політичної культури, які систематизували американські політологи Габріель Алмонд і Сідні Верба у своїй праці «*The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*»:

- патріархальна політична культура – характеризується низьким рівнем політичної участі та орієнтацією на традиційні політичні інститути. У патріархальній політичній культурі громадяни майже не усвідомлюють своєї ролі у

політичному процесі та рідко беруть участь у виборах або громадському житті. Політична влада сприймається як щось віддалене, що не підлягає сумніву або обговоренню. Основна довіра базується на традиційних цінностях, звичаях та авторитетах, таких як релігія, племінні або сімейні лідери.

- підданська політична культура – характеризується високим рівнем залежності громадян від влади та низькою активністю. У підданській політичній культурі громадяни визнають авторитет держави, але не вважають себе активними учасниками політичного життя. Їхня участь у політиці обмежується виконанням обов'язків, таких як голосування, проте без глибокого розуміння політичних процесів. Люди часто не вірять у свою здатність впливати на рішення влади і залишаються пасивними спостерігачами.

- активістська (партиципаторна) політична культура – передбачає високу громадянську активність, політичну свідомість і критичне мислення. Активістська політична культура передбачає високу політичну обізнаність громадян, готовність впливати на владу та відстоювати свої права. Люди активно беруть участь у виборах, громадських рухах, протестах та ініціативах. Вони критично мислять, аналізують діяльність політиків і прагнуть до демократичної участі у прийнятті рішень [8].

Сучасні дослідження доповнюють цю типологію, виокремлюючи змішані форми політичної культури, а також її перехідні (транзитивні) типи, характерні для суспільств, що переживають демократичні перетворення.

У політичній науці структура політичної культури складається з кількох взаємопов'язаних компонентів, які визначають особливості політичної свідомості та поведінки громадян; відображають ставлення індивіда або соціальної групи до політичного процесу, його інституцій, норм і цінностей.

До основних структурних елементів політичної культури належать:

Когнітивний компонент: це знання, уявлення та переконання громадян про політичну систему, її інститути, механізми функціонування та розвитку. Сюди

входять розуміння політичних процесів, знання про політичних лідерів, партії, закони тощо.

Афективний (емоційний) компонент: це почуття, настрої, переживання та ставлення громадян до політичних явищ, інститутів і лідерів. Він відображає емоційну залученість або відстороненість від політики.

Оцінювальний компонент: це судження, думки та уявлення громадян про політичні інститути, їхню ефективність, справедливість, легітимність. Він формується на основі ціннісних орієнтацій, норм і стандартів [9, с. 24].

Зазначимо, що політичні цінності – це базові уявлення громадян про те, якою має бути держава, влада, права та свободи. Вони впливають на політичну поведінку, лояльність до інституцій та готовність до участі в політичному житті [10, с. 225]. Політична свідомість – це сукупність знань, оцінок, уявлень та емоцій, які формують ставлення громадян до політики [11]. Політичні міфи – це символічні наративи, які легітимізують владу або політичні дії, часто не маючи під собою реального підґрунтя. Вони можуть бути використані для маніпуляції громадською думкою [12].

Отже, політична культура є багатовимірним явищем, яке визначає політичну стабільність, легітимність влади та рівень демократичного розвитку суспільства. Її вивчення дозволяє зрозуміти особливості політичних процесів, передбачити тенденції їхнього розвитку та розробити ефективні механізми політичної соціалізації.

1.2. Методологічні підходи до вивчення політичної культури

Вивчення політичної культури вимагає багатогранного методологічного підходу, який еволюціонував з часом. У цьому розділі розглядаються основні методологічні засади, якими користуються дослідники для аналізу політичної культури.

Політична культура є поняттям, що знаходиться на перетині політики, соціології та психології, вимагає методологічного плюралізму, щоб охопити всю її складність. Як зазначають у своїй праці Алмонд і Верба (1963), політична культура охоплює «специфічно політичні орієнтації – ставлення до політичної системи та її різних частин, а також ставлення до власної ролі в системі» [13, с.13]. Така багатовимірна природа вимагає різноманітних методологічних інструментів.

Розглянемо підходи їх види й що вони означають.

Кількісний підход, зокрема, опитувальні дослідження стали домінуючим методологічним підходом у вивченні політичної культури. Тобто, дослідження Алмонда і Верби на прикладі п'яти країн надало дослідникам стандартизовані дані, що полегшило міжнаціональні порівняння. Також фундаментальна праця Рональда Інглхарта про зміну цінностей спиралася на великі дані опитувань, проведених у рамках багатонаціональної ініціативи «Всесвітнє дослідження цінностей», щоб відстежити зміни в політичних поглядах різних поколінь. Ці широкомасштабні дослідження використовують структуровані анкети з закритими питаннями для вимірювання конкретних вимірів політичної культури» [14].

Статистичний аналіз даних опитувань дозволив дослідникам виявити закономірності та кореляції між різними елементами політичної культури. Як стверджує Расел Дж.Далтон, «Опитування стали основним інструментом вимірювання політичної культури, оскільки вони дозволяють дослідникам систематично збирати порівняльні дані про різні групи населення» [15, с.78]. Використання факторного аналізу та регресійного моделювання відіграло важливу

роль у визначенні основних вимірів політичної культури та їх взаємозв'язків з іншими змінними.

Проте критик Ліза Ведін, підкреслює потенційні обмеження методів опитувань у відображенні контекстуальних нюансів і процесів формування смислів, які формують політичну культуру. Вона стверджує, що «дослідження на основі опитувань, як правило, припускають, а не досліджують значення, які люди надають своєму політичному світу» [16, с.714].

Інший підхід це якісний. Багато дослідників застосували якісні методологічні підходи до вивчення політичної культури. Етнографічні методи, що включають спостереження за учасниками та глибинні інтерв'ю, застосовуються для фіксації життєвого досвіду та значень, які складають політичну культуру. Пауль Ліхтерман і Даніель Чефай стверджують, що етнографія «дає уявлення про те, як політична культура функціонує в повсякденному житті і як люди осмислюють політичні явища» [17, с.392].

Дискурс-аналіз також став важливим методологічним інструментом, зосереджуючись на мові, символах і наративах, які формують політичне розуміння. Як зазначає Джон Дризек «політична культура закладена в мові, і дискурс-аналіз дозволяє нам розкрити рамки значення, через які люди розуміють політику» [18, с.15]. Цей підхід досліджує, як політичне значення конструюється і оскаржується за допомогою різних форм комунікації.

Історичний аналіз пропонує інший якісний підхід, простежуючи розвиток політичної культури в часі. Впливове дослідження громадянських традицій в Італії, проведене Робертом Патнемом, використовувало історичні методи, щоб зрозуміти, як різні моделі громадянської активності виникали і зберігалися протягом століть. Цей підхід визнає, що політична культура не є статичною, а розвивається через історичні процеси та досвід [19].

Перейдемо до змішаних методів. Варто зауважити, що загальновизнано, що як кількісні, так і якісні підходи мають свої сильні та слабкі сторони. Тому багато

сучасних дослідників використовують змішані методи. Наприклад, Вельцель та Інглехарт поєднують дані опитувань з історичним аналізом для вивчення взаємозв'язку між економічним розвитком, культурними змінами та демократизацією [20].

Цей методологічний підхід тріангуляції показав, що він забезпечує більш повне розуміння політичної культури .

Як стверджують Кресвелл і Плано Кларк, «змішані методи дослідження мають сильні сторони, які компенсують недоліки як кількісних, так і якісних досліджень» [21, с.12]. Інтеграція різноманітних методологічних підходів дозволяє дослідникам охопити як широту, так і глибину політичної культури.

Важливим є порівняльний підхід. Так, порівняльні дослідницькі проекти були особливо цінними у вивченні політичної культури. Міжнаціональні порівняння дозволяють дослідникам виявити як універсальні патерни, так і контекстуальні варіації політичної культури. Культурна карта світу Інглехарта та Вельцеля, створена на основі даних світового дослідження цінностей, ілюструє, як політичні культури групуються за двома основними вимірами: традиційні та секулярно-раціональні цінності, а також цінності виживання та самовираження.

Як підкреслює Даймонд, «порівняльний аналіз дозволяє нам розрізнити універсальні та культурно-специфічні аспекти політичної культури» [22, с.162]. Цей підхід допомагає дослідникам уникати як культурного універсалізму, так і культурного релятивізму, визнаючи як спільні закономірності, так і контекстуальну специфіку.

Нещодавно до вивчення політичної культури почали застосовувати експериментальні методи. Лабораторні та польові експерименти дозволяють дослідникам перевірити причинно-наслідкові зв'язки між конкретними культурними елементами та політичною поведінкою. Дослідник Д.Генріх та ін. використовували експериментальні ігри в різних суспільствах, щоб дослідити, як

культурні варіації впливають на співпрацю та довіру. Ці підходи пропонують більш ретельні тести причинно-наслідкових механізмів, ніж просто спостереження [23].

Незважаючи на ці методологічні досягнення, вивчення політичної культури продовжує становити значні виклики. Валідність вимірювань залишається проблемою, оскільки багато елементів політичної культури є абстрактними і важко піддаються операціоналізації. Крос-культурна еквівалентність є ще одним викликом, оскільки елементи опитування можуть по-різному інтерпретуватися в різних культурних контекстах.

Цифрові методи представляють новий рубіж у дослідженні політичної культури. Аналіз соціальних мереж, комп'ютерний аналіз текстів і підходи на основі великих даних пропонують нові можливості для вивчення політичної культури в масштабах. Як зазначає професор соціології Бейл К. , «цифрові дані дають безпрецедентне розуміння вираження і поширення політичної культури в сучасних суспільствах» [24, с.472].

Отже, вивчення політичної культури вимагає методологічного плюралізму та інновацій. Поєднуючи кількісні, якісні, порівняльні та експериментальні підходи, дослідники можуть розробити більш комплексне і нюансоване розуміння того, як політична культура формує політичне життя і формується під впливом політичної культури. Як стверджують науковці Джепперсон і Свідлер, «складність політичної культури вимагає методологічної складності» [25, с.363]. Також така багатовимірність вимагає різноманітного методологічного інструментарію, здатного врахувати індивідуальні та соціальні чинники формування політичної культури. Поєднання емпіричних соціологічних досліджень, психологічного аналізу та політичної теорії дозволяє комплексно вивчити механізми, що визначають політичні уподобання та моделі поведінки громадян.

Соціологічні методи, такі як опитування громадської думки, аналіз статистичних даних та фокус-групи, допомагають виявити загальні тенденції в політичних уподобаннях різних соціальних груп. Психологічні підходи, з іншого

боку, допомагають зрозуміти, як індивідуальні риси особистості, емоції та когнітивні процеси впливають на політичні переконання та прийняття рішень.

Політичний аналіз дозволяє простежити зв'язки між політичною культурою та інституційними характеристиками державного управління, політичними традиціями та ідеологічними процесами. Таким чином, комплексний підхід до вивчення політичної культури дозволяє краще зрозуміти механізми її формування і розвитку та оцінити її вплив на політичну стабільність, демократичні процеси. Аналіз методологічних підходів до вивчення політичної культури демонструє складність та багатовимірність даного феномену, що потребує комплексного інструментарію для його дослідження. Проведений огляд свідчить про еволюцію методологічного апарату від монометодичних досліджень до комплексних міждисциплінарних підходів.

Основні методологічні підходи, що застосовуються для дослідження політичної культури, можна систематизувати наступним чином: кількісні методологічні підходи, представлені масштабними опитуваннями, анкетуваннями та статистичним аналізом, що дозволяють здійснювати крос-національні порівняння та виявляти загальні тенденції розвитку політичної культури. Ці методи дають можливість охопити значні вибірки респондентів та отримати статистично значущі результати. Якісні методологічні підходи, що включають етнографічні дослідження, глибинні інтерв'ю, дискурс-аналіз та історичний аналіз. Вони дозволяють розкрити контекстуальні особливості та процеси конструювання смислів у політичній культурі, що часто залишаються поза увагою кількісних досліджень. Змішані методологічні підходи, які поєднують кількісні та якісні методи для отримання більш повної картини політичної культури. Порівняльні методологічні підходи, що зосереджуються на виявленні спільних і відмінних рис політичної культури різних суспільств. Такі дослідження допомагають ідентифікувати як універсальні, так і культурно-специфічні аспекти політичної культури. Експериментальні методологічні підходи, які дозволяють встановлювати

причинно-наслідкові зв'язки між елементами політичної культури та політичною поведінкою через лабораторні та польові експерименти. Цифрові методологічні підходи, що використовують аналіз соціальних медіа, комп'ютерний аналіз текстів та обробку великих даних для вивчення проявів політичної культури в сучасному інформаційному суспільстві.

Подальший розвиток методології вивчення політичної культури, ймовірно, буде пов'язаний із удосконаленням цифрових методів аналізу, розвитком міждисциплінарних підходів та підвищенням уваги до етичних аспектів дослідження. Важливим напрямком також залишається розробка інструментів для забезпечення валідності вимірювань та міжкультурної еквівалентності дослідницьких методик.

Таким чином, методологічні підходи до вивчення політичної культури становлять динамічну систему, що розвивається у відповідь на зміни як самого предмета дослідження, так і загального контексту соціальних наук.

РОЗДІЛ 2. НАЦІОНАЛЬНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

2.1. Історичні передумови формування політичної культури українського суспільства

Формування політичної культури українського суспільства є складним і багатоаспектним процесом, який відбувався під впливом різноманітних чинників протягом століть. Дослідження історичних передумов цього феномену дозволяє зрозуміти особливості сучасної політичної культури в Україні та спрогнозувати подальші тенденції її розвитку. У цьому контексті важливо проаналізувати ключові етапи становлення української політичної культури, виявити фактори, що зумовили її своєрідність, та окреслити їхній вплив на сучасні політичні реалії.

Формування політичної культури на українських землях бере свій початок ще з періоду Київської Русі (IX–XIII ст.), коли зароджувалися й розвивалися уявлення про державність, владу та соціально-політичну організацію суспільства. У цей період спостерігалось поєднання монархічних елементів влади (князівська влада) з елементами демократичного управління. Одним із проявів такого управління було віче — народне зібрання, яке мало дорадчі, інколи й вирішальні функції у важливих питаннях.

Як стверджує дослідник Третяк С.М.: «Як інститут народовладдя віче було важливим інструментом обмеження влади князів і формувало політичну культуру, яка поєднувала властиві давньоруському суспільству монархію та республіку». Цей дуалізм влади є основою української політичної традиції, яка характеризується сильним лідерством у поєднанні з прагненням до колективного прийняття рішень [26, с. 57].

Монголо-татарська навала XIII століття та подальша роз'єднаність українських земель перервали природний розвиток цих політичних інститутів,

однак певні їхні елементи збереглися в пам'яті народу та відродилися в модифікованому вигляді у пізніших історичних періодах. Зокрема, тяглість традицій народовладдя від віче до козацьких рад та сільських громад, свідчить про стійкість певних елементів політичної культури навіть за несприятливих історичних умов.

Перейдемо до іншого періоду, а саме до Галицько-Волинського князівства, яке існувало у XIII-XIV століттях, й стало важливим етапом у формуванні української політичної культури. На відміну від інших земель, які перебували під монголо-татарським ігом, Галицько-Волинська держава зберігала певну автономію та орієнтувалася на європейські політичні традиції. Саме тут відбувалася своєрідна інтеграція східних (візантійських) і західних (європейських) моделей державного устрою та політичної культури.

На думку С. Терлюка: «Політична культура Галицько-Волинського князівства характеризувалася поєднанням монархічних засад із впливом місцевої аристократії (боярства), що створювало своєрідну систему стримувань і противаг, яка стала прообразом майбутніх конституційних механізмів» [27, с.89]. Цей досвід взаємодії різних політичних сил став важливим елементом української політичної традиції та вплинув на формування ідей обмеженої монархії та шляхетської демократії в пізніші періоди.

Особлива роль у становленні української політичної культури належить козацькій добі (XVI-XVIII століття), коли формувалися унікальні для свого часу демократичні інститути самоврядування. Запорізька Січ як військово-політична організація українського козацтва мала специфічну систему управління, що базувалася на принципах виборності, колегіальності та звітності. Козацька Рада як вищий орган влади стала прообразом демократичного політичного устрою, де рішення ухвалювалися шляхом колективного обговорення та голосування, й це показувало політичну культуру суспільства в той період.

Козацька демократія лягла в основу специфічної української політичної традиції, яка поєднувала цінності волі, рівності та братерства з сильною військовою організацією та виборною системою влади. Козацький дух, який включає такі цінності, як особиста гідність, свобода, рівність прав і колективна відповідальність, став важливою складовою української політичної ментальності.

Гетьманщина, що виникла внаслідок національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, розвинула козацькі традиції політичної організації та створила унікальну для свого часу політичну систему. Конституція Пилипа Орлика 1710 року, хоча й не була реалізована на практиці, стала важливим документом, що відображав політико-правову думку тогочасної української еліти. Вона передбачала розподіл влади, обмеження повноважень гетьмана, періодичне скликання Генеральної ради, що свідчило про розвиток ідей конституціоналізму та парламентаризму в українській політичній культурі [28].

Після правління Богдана Хмельницького прийшов етап, відомий як Руїна. Тривалий період бездержавності, коли українські землі входили до складу Речі Посполитої, Російської, Австрійської (пізніше Австро-Угорської) імперій, наклав значний відбиток на політичну культуру українців. З одного боку, це сприяло формуванню стійкого прагнення до незалежності та самостійності, з іншого – породило низку деструктивних рис: політичну пасивність, недовіру до владних інституцій, амбівалентність політичної свідомості.

Русифікації у Російській імперії та полонізації у Речі Посполитій призвела до маргіналізації української мови, культури та, як наслідок, політичної традиції. Українська еліта поступово інтегрувалася до російської або польської політичної системи, що призводило до розриву між нею та основною масою населення. Це сформувало своєрідний «розкол» в українській політичній культурі – відчуження народу від влади та сприйняття держави як чужої, ворожої інституції.

Професор М. Розумний у своїй праці «Виклики національного самовизначення» досліджує, що тривале перебування у складі імперій сформувало

в українців специфічний тип політичної культури, для якого характерне поєднання волелюбності з низьким рівнем політичної активності, прагнення до справедливості з недостатньою здатністю до самоорганізації, що багато в чому пояснює сучасні труднощі державотворення. Колоніальний статус українських земель протягом століть зумовив формування таких рис політичної культури як подвійна лояльність, амбівалентність політичної свідомості, надмірний індивідуалізм у поєднанні з патерналістськими очікуваннями» [29].

Водночас варто зазначити, що бездержавний період мав і певний позитивний вплив на політичну культуру українців. Зокрема, Західна Україна у складі Австро-Угорської імперії мала більш ліберальний політичний устрій, що сприяло формуванню навичок політичної участі, розвитку громадянського суспільства та парламентської системи. Українські депутати були представлені в австрійському парламенті та регіональних зборах, що давало змогу набути досвіду легітимної політичної боротьби. Саме тут були засновані перші сучасні політичні партії, розвинулася мережа громадських організацій і кооперативів.

Особливе місце в історичних передумовах формування політичної культури українського суспільства посідають національно-визвольні змагання 1917-1921 років. Цей короткий, але надзвичайно насичений період став своєрідним каталізатором політичної активності українців. Саме тоді відбулося перетворення етнічної спільноти на політичну націю, що прагнула до самовизначення та створення власної держави.

Період Української Народної Республіки, Української Держави та Західно-Української Народної Республіки характеризувався розквітом політичного плюралізму, формуванням багатопартійної системи, спробами реалізувати демократичні принципи державного устрою. Політична культура доби визвольних змагань України характеризувалася високим ступенем національної свідомості, орієнтацією на демократичні цінності, прагненням до соціальної справедливості та національної єдності. Водночас вона має й певні деструктивні ознаки: надмірну

ідеологізацію, політичний романтизм, недостатнє розуміння реального механізму державотворення, що значною мірою сприяло поразці Української революції.

Незважаючи на невдачу спроб утвердження незалежної української держави, національно-визвольні змагання 1917-1921 років мали величезне значення для формування модерної політичної культури українців. Вони заклали важливі традиції політичної боротьби, сформували нову генерацію національно свідомої інтелігенції, створили символічний капітал, який став ідейним підґрунтям для наступних поколінь українських патріотів. Крім того, цей період залишив значну документальну спадщину (конституційні акти, універсали, закони), яка відображала політико-правові уявлення тогочасної української еліти та стала важливим джерелом для відродження української державності наприкінці ХХ століття.

Радянська доба, що тривала понад 70 років, стала періодом значної деформації української політичної культури. Тоталітарний режим нав'язував політичну культуру підданського типу, для якої характерні пасивність, конформізм, некритичне сприйняття офіційної ідеології. За допомогою потужної пропагандистської машини та репресивного апарату радянської влади, яка формувала специфічний тип політичної свідомості, орієнтованої на колективізм, патерналізм, уніфікацію політичних поглядів.

Радянський період залишив глибокий відбиток в українській політичній свідомості, наслідки якого відчуються й сьогодні. Голодомор, який використовувався як знаряддя геноциду українських селян, масові репресії проти інтелігенції, русифікаторська політика породили страх, політичну апатію та розчарування у державі у більшості населення, що залишається серйозною перешкодою для розвитку українського громадянського суспільства. Особливо руйнівним для української політичної культури був період сталінського тоталітаризму (1930-1950-ті роки), коли фізично знищувалися носії національної свідомості, руйнувалися традиційні соціальні структури, відбувалася примусова

колективізація сільського господарства. Голодомори 1921-1923, 1932-1933 та 1946-1947 років не лише призвели до загибелі мільйонів українців, а й справили глибокий психологічний вплив на ментальність нації, породивши страх, недовіру, конформізм як механізми виживання в умовах тоталітарного режиму.

Утім, навіть у цих складних умовах українська політична культура зберігала певну автономність. Паралельно з офіційною, радянською політичною культурою формувалася альтернативна, дисидентська, орієнтована на цінності свободи, демократії та національної ідентичності. Діяльність шістдесятників, Української Гельсінської групи та інші форми інтелектуального опору режиму сприяли збереженню та розвитку української національної ідеї та демократичних цінностей. Серед найвизначніших представників українського дисидентського руху слід виокремити Левка Лук'яненка, В'ячеслава Чорновола, Миколу Руденка, Олексу Тихого та Ірину Калинець, діяльність яких була спрямована на захист прав людини, національних свобод і протистояння тоталітарному режиму. Водночас яскравими постатями культурно-інтелектуального шістдесятницького руху стали Василь Симоненко, Ліна Костенко, Іван Дзюба, Євген Сверстюк та Алла Горська, які відстоювали українську мову, культуру та національну ідентичність у контексті радянської уніфікації. Їхній внесок у формування громадянського суспільства та національного відродження має надзвичайно важливе значення для історичної пам'яті та сучасного розвитку України.

Період «перебудови» (1985-1991 рр.) став важливим етапом трансформації політичної культури українського суспільства. Послаблення ідеологічного контролю, поява гласності та плюралізму думок сприяли політичній активізації населення, формуванню незалежних громадських організацій та політичних рухів. Саме у цей період відбувся перехід від монологічної до діалогічної політичної культури, від пасивного спостереження до активної участі у політичних процесах. Створення Народного Руху України, товариства «Меморіал», страйкові рухи,

студентські протести стали проявами цієї трансформації та підготували ґрунт для проголошення незалежності України.

Проголошення та відновлення незалежності України у 1991 році започаткувало новий етап у формуванні політичної культури українського суспільства. Цей період характеризується складним процесом трансформації політичних цінностей, норм та моделей поведінки. Відбувається поступовий перехід від підданської до активістської політичної культури, формується громадянське суспільство, зростає рівень політичної участі населення.

Водночас цей процес супроводжується значними труднощами та суперечностями. Спадщина радянського минулого, складні соціально-економічні умови, корупція, олігархізація політичної системи створюють серйозні перешкоди для формування зрілої демократичної політичної культури. Політична культура України перехідного періоду характеризувалася амбівалентністю, поєднанням демократичних цінностей із авторитарними установками, високого рівня зацікавленості політикою з недовірою до політичних інститутів, прагнення до змін із ностальгією за минулим.

Після відновлення незалежності відбулася подія, яка значно вплинула на політичну культуру українського суспільства, а саме Помаранчева революція 2004 року. Вона засвідчила зростання громадянської активності, прагнення до утвердження демократичних цінностей, здатність суспільства до самоорганізації. Водночас післяреволюційний період виявив і слабкі місця української політичної культури: схильність до надмірної персоналізації політики, недостатній рівень політичної відповідальності, брак стратегічного мислення як у політичних лідерів, так і в суспільстві загалом.

Вже наступний етап став потужним каталізатором трансформації політичної культури українського народу, а саме під час Революція Гідності 2013-2014 років. Вона продемонструвала зрілість політичної свідомості значної частини українців, готовність громадян відстоювати свої права та європейський вибір, здатність до

самоорганізації та взаємодопомоги. Втім Революція Гідності показала регіональні відмінності в політичній культурі українців, що спричинені різним історичним досвідом та впливом різних цивілізаційних факторів. Водночас, вона засвідчила формування загальнонаціонального порозуміння щодо таких основних цінностей як свобода, гідність, демократія, європейська інтеграція.

Перейдемо до періоду, пов'язаного з військовою агресією Російської Федерації проти України, анексією Криму та окупації частини Донбасу, а надалі повномасштабною війною, що стали серйозним викликом для української політичної культури. З одного боку, ці події призвели до консолідації суспільства навколо ідеї захисту незалежності та територіальної цілісності держави, сприяли зростанню патріотичних настроїв та національної ідентичності. З іншого боку, вони загострили певні негативні тенденції: радикалізацію політичного дискурсу, поляризацію суспільства, поширення конспірологічних теорій та спрощених пояснень складних політичних процесів.

Сучасний етап формування політичної культури українського суспільства визначається поєднанням різноспрямованих трендів. Відбувається поступове перетворення політичних цінностей та орієнтирів, зокрема серед молоді, яка сформувалася вже в умовах незалежності. Збільшується рівень громадянської активності, формується мережа громадських організацій та волонтерських рухів, розвиваються різні форми політичної участі. Разом з тим, зберігаються і певні деструктивні риси політичної культури: патерналізм, схильність до популізму, регіональні відмінності у політичних орієнтаціях.

Отже, історичні передумови формування політичної культури українського суспільства є надзвичайно різноманітними та багат шаровими. Вони охоплюють досвід власної державності та бездержавності, демократичні та авторитарні традиції, національно-визвольну боротьбу та імперську залежність. Кожен історичний період залишив свій відбиток у політичній свідомості українців,

сформувавши специфічний комплекс політичних цінностей, орієнтацій та моделей поведінки на політичну культуру.

Аналіз історичних передумов дозволяє виявити певні константи української політичної культури, що зберігаються попри всі історичні трансформації: прагнення до свободи та незалежності, демократичні традиції, здатність до самоорганізації у критичні моменти історії. Водночас історичний розвиток зумовив і формування певних деструктивних рис: політичної амбівалентності, надмірного індивідуалізму, недовіри до державних інституцій.

Розуміння історичних коренів цих явищ є необхідною умовою для оцінки сучасного стану політичної культури українців та прогнозування її подальшого розвитку. Це дозволяє не лише пояснити наявні проблеми та суперечності, а й окреслити шляхи їх подолання, визначити перспективні напрями трансформації політичної культури в контексті завдань демократичної консолідації та європейської інтеграції України.

2.2. Вплив національної ідентичності на політичну культуру України

Національна ідентичність є одним із ключових факторів формування політичної культури будь-якого народу, і Україна не є винятком. Особливості історичного розвитку, геополітичного становища та соціокультурних трансформацій зумовили специфічний характер взаємозв'язку між українською національною ідентичністю та політичною культурою нашої держави. Цей взаємозв'язок набуває особливої актуальності в контексті сучасності, пов'язаних з війною та євроінтеграцією України.

Політична культура українського суспільства формувалася під впливом багатьох факторів, серед яких національна ідентичність має особливе місце. На думку британського дослідника явища нації А. Д. Сміта, національна ідентичність є основною формою колективної ідентичності, домінуючим критерієм культури та ідентичності [30, с.164]. Національна ідентичність може розглядатися як своєрідна матриця, що впливає на сприйняття, фільтрацію та передачу політичних цінностей, норм і моделей поведінки в суспільстві. Такий погляд акцентує важливість національної свідомості у формуванні політичних орієнтирів громадян.

Досліджуючи особливості української політичної культури, варто звернути увагу на її регіональні відмінності, які значною мірою зумовлені історично сформованими варіаціями національної ідентичності. Східні та західні регіони України мають помітні розбіжності у сприйнятті національних символів, історичних наративів та геополітичних орієнтацій. Проте, як демонструють дослідження Ю. Шведа, «попри наявні відмінності, деякі поступове зближення ціннісних орієнтирів та політичних установ між різними регіонами України, особливо після подій Революції Гідності та початку збройної агресії Росії проти України» [31, с. 118].

Зокрема, дуже помітною є трансформація політичної культури України під впливом зміцнення національної ідентичності у період останнього десятиліття.

Події 2014 року стали потужним каталізатором розвитку громадянського суспільства та політичної свідомості українців. Зростання патріотичних настроїв, активізація активного волонтерського руху, посилення уваги до питань національної безпеки свідчать про якісні зміни в політичній культурі, які відбуваються під впливом зміцнення національної ідентичності.

Так, Л. Нагорна слушно підкреслює: «Національна ідентичність в українському контексті є не лише засобом самоідентифікації громадян, але й інструментом політичної мобілізації та консолідації суспільства перед зовнішніми загрозами» [32, с. 87]. Аспект взаємозв'язку між національною ідентичністю та політичною культурою набуває особливого значення в умовах збройного конфлікту та гібридної війни.

Важливим аспектом впливу національної ідентичності на політичну культуру України є формування демократичних цінностей та орієнтацій. Посилення національної свідомості сприяє зростанню політичної активності громадян, їх готовності брати участь у громадському житті та контролювати діяльність владних структур. Водночас, треба зауважити, що національна ідентичність може проявлятися в різних формах – громадянсько-інклюзивної до етноцентричної, що відповідає впливу на характер політичної культури.

Варто відзначити, що вплив національної ідентичності на політичну культуру України є двостороннім процесом. З одного боку, особливості національної ідентичності вступають у специфіку політичних орієнтацій та поведінки громадян. З іншого боку, політичні інститути та практики впливають на формування та трансформацію національної ідентичності. Цей взаємозв'язок особливо помітний у контексті державної політики пам'яті, мовної політики та інших сфер, пов'язаних із національно-культурним розвитком.

Аналізуючи сучасний стан політичної культури України, можна виокремити кілька ключових тенденцій, зумовлених впливом національної ідентичності:

1. Зростання громадянської активності та політичної участі, особливо серед молоді, що виявляє посилення громадянської складової національної ідентичності, громадянської активності та політичної участі. З початком Революції Гідності та подальшими подіями, пов'язаними з агресією з боку Російської Федерації, зросла потреба суспільства у самоорганізації, консолідації зусиль та активній участі в громадському житті. Це зумовило якісні зміни в поведінкових моделях громадян, які почали частіше брати участь у волонтерських ініціативах, підтримці внутрішньо переміщених осіб, допомозі військовим, а також впливати на процеси ухвалення рішень на місцевому та загальнодержавному рівнях. Становлення активного громадянина перестає бути рідкісним явищем і дедалі частіше розглядається як норма в умовах демократичного розвитку держави.

Однією з найважливіших форм прояву громадянської активності є волонтерський рух, який, починаючи з 2014 року, а особливо після 2022 року, набув небувалого розмаху. Волонтерство в Україні трансформувалося з локальної ініціативи національного масштабу у потужний соціальний механізм, що доповнює і подекуди навіть замінює державні інститути. Через мобільність, гнучкість та здатність швидко реагувати на виклики, волонтерські об'єднання стали невід'ємною частиною системи національної стійкості. Їхня діяльність охоплює широкий спектр напрямів — від гуманітарної допомоги до участі у формуванні політичної політики.

Ці структури не лише акумулюють ресурси, а й виступають посередниками між громадянами і владою, втілюючи у життя ініціативи, які покращують якість життя на локальному рівні. Активна участь громадян у житті своєї громади сприяє формуванню нової культури відповідальності, де кожен має змогу стати агентом змін.

Однак, попри зростання громадянської активності, рівень політичної участі залишається порівняно низьким. Цьому сприяють низка факторів, серед яких ключовими є низький рівень довіри до політичних інституцій, слабкий зворотний

зв'язок між громадянами та представниками влади, а також недостатній рівень політичної освіти. Для багатьох громадян політична сфера залишається віддаленою та складною для розуміння, що знижує мотивацію до участі у виборах, громадських слуханнях або створенні ініціативних груп. Тим не менш, поступове зростання обізнаності та поширення прикладів ефективного впливу на місцевому рівні поступово долають ці бар'єри [33, с.1-8].

У підсумку варто зазначити, що зростання громадянської активності та поступова еволюція форм політичної участі є важливими ознаками зрілості українського громадянського суспільства. Цей процес потребує підтримки з боку держави, освітніх установ та медіа, які мають сприяти формуванню нових компетентностей громадян, розвитку критичного мислення та підвищенню довіри до демократичних інститутів. Утвердження активної громадянської позиції як елементу повсякденного життя відкриває нові можливості для сталого розвитку, забезпечення прав і свобод людини та побудови дієвої демократії в Україні.

2. Переорієнтація геополітичних переваг у бік європейської інтеграції, що розвивається про зміни й місце України у світі як частини європейської цивілізації. Протягом останніх десятиліть Україна дедалі активніше заявляє про свою належність до європейського культурного та політичного простору, що зумовлює переорієнтацію її зовнішньополітичного курсу у бік європейської інтеграції. Цей процес не є виключно дипломатичним або економічним актом, а радше виявом глибинної трансформації ідентичності, спрямованої на укріплення демократичних цінностей, верховенства права, громадянських свобод і людської гідності. Європейська інтеграція розглядається не лише як стратегічний вектор, а як природний вибір нації, яка прагне бути частиною цивілізаційного простору, де пріоритетами є людські права, солідарність, рівність і соціальна справедливість.

Геополітичні обставини, особливо після 2014 року, стали каталізатором пришвидшення цього курсу. Анексія Криму та збройний конфлікт на сході України стали не просто викликом безпеці, а символом неприйнятності моделі

авторитаризму, що нав'язується ззовні. У відповідь українське суспільство продемонструвало прагнення до модернізації та захисту національного суверенітету в тісному зв'язку з європейськими партнерами. Відбувається формування нової політичної філософії, яка ґрунтується на принципах відкритості, взаємної відповідальності та єдності у різноманітті. В цьому контексті членство в Європейському Союзі перестає бути абстрактною метою і постає як етап консолідації здобутків внутрішніх реформ та зміцнення міжнародної суб'єктності України [34, с.1].

Разом з тим, європейська інтеграція виступає засобом оновлення державних інституцій, підвищення стандартів публічного управління, освіти, охорони здоров'я, екологічної політики та правосуддя. Втілення принципів належного урядування, прозорості та антикорупційної доброчесності стає не лише умовою євроінтеграції, а й внутрішнім викликом, відповідь на який визначатиме тривкість та незворотність реформ. У цьому процесі важливим є також поглиблення соціального діалогу, розширення участі громадян у прийнятті рішень, розвиток інституцій громадянського суспільства, які відіграють роль посередників між державою та суспільством.

Україна дедалі активніше бере участь у європейських ініціативах, адаптує своє законодавство до норм і стандартів ЄС, розширює доступ до європейських освітніх та наукових програм. Таким чином, створюється спільне середовище, в якому формується нова якість взаємодії між країнами-членами і потенційними учасниками Євросоюзу. Інституційна сумісність, економічна інтеграція та культурна взаємоповага формують основу для сталого розвитку, в якому Україна розглядається не як периферійна країна, а як повноправний і активний учасник європейського політичного та гуманітарного простору таким чином розвивається політична культура в суспільстві.

Відтак, зміна геополітичних пріоритетів України є не стільки реакцією на зовнішні чинники, скільки наслідком внутрішнього запиту на гідне життя в умовах

свободи, безпеки та правової держави. Це поступовий, але послідовний процес, що демонструє готовність українського суспільства долати виклики та будувати майбутнє у спільноті, яка поділяє спільні цінності та визнає суверенне право кожної нації обирати свій шлях розвитку. У цьому процесі Україна постає як повноправна частина європейської цивілізації, що активно формує її майбутнє.

3. Підвищення рівня політичної обізнаності та критичного мислення громадян, що є наслідком зростання національної самосвідомості та відповідальності за майбутнє держави. Сучасний розвиток українського суспільства супроводжується процесами усвідомлення власної ідентичності та посиленням національної самосвідомості, що, у свою чергу, безпосередньо впливає на рівень політичної культури й обізнаності громадян. Зростання інтересу до суспільно-політичних подій, аналіз політичних процесів та бажання впливати на прийняття рішень дедалі частіше стають характерними рисами громадянської позиції сучасного українця. Це є результатом не лише зовнішніх викликів, а й внутрішнього перетворення у ставленні до власної ролі у розвитку держави.

Політична обізнаність поступово перестає бути винятком і починає набувати рис обов'язкової компетентності кожної відповідальної людини. Спостерігається зростання зацікавленості у вивченні функціонування політичної системи, механізмів державного управління, а також розуміння значення участі у виборах не як формального акту, а як свідомого і стратегічного вибору. Такий рівень залученості значною мірою зумовлений розвитком інформаційного простору, доступом до альтернативних джерел інформації та поширенням практик медіаграмотності, які дозволяють критично осмислювати як офіційні, так і незалежні повідомлення.

Критичне мислення, що виникає як результат зростання інформаційної насиченості суспільства, стає необхідною умовою для формування зрілої політичної культури. Воно виявляється не лише в умінні виявити маніпуляцію або пропаганду, а й у здатності формувати обґрунтовану думку, порівнювати позиції

різних політичних сил, аналізувати їхні програми, ідентифікувати ризики й перспективи запропонованих рішень. Така інтелектуальна активність є ознакою відповідального ставлення до власної ролі у суспільстві, до права голосу як до інструменту змін, а не просто до формальності.

У цьому контексті національна самосвідомість відіграє важливу роль як чинник, що мотивує до активної участі в політичному житті. Вона заснована на глибшому розумінні історичних подій, критичному переосмисленні минулого та прагненні забезпечити гідне майбутнє наступним поколінням. Патріотизм, що базується на знанні, а не на емоції, створює підґрунтя для раціонального і водночас етичного підходу до політики. Усвідомлення важливості особистої участі у захисті державного суверенітету, дотриманні принципів демократії та верховенства права сприяє формуванню відповідального громадянина, який здатен не лише оцінити дії влади, а й бути рушучим до змін [35, с.1-10].

Таким чином, підвищення рівня політичної обізнаності та розвиток критичного мислення є природним наслідком зростання національної свідомості українців. Ці процеси тісно взаємопов'язані та взаємозалежні, оскільки саме через усвідомлення власної причетності до національної спільноти формуються засади активного громадянства. У перспективі це створює передумови для побудови політично відповідального суспільства, здатного до самоврядування, соціальної мобілізації та ефективного протистояння зовнішнім загрозам.

4. Формування культури громадянського спротиву та здатності до самоорганізації в умовах кризових ситуацій, що демонструє зрілість політичної культури, сформованої на основі сильної національної ідентичності. Питання формування культури громадянського спротиву та здатності до самоорганізації набуло особливого значення, з огляду на численні кризові ситуації, що стали каталізатором активізації політичної свідомості суспільства. В умовах загроз зовнішньої агресії, внутрішніх соціальних потрясінь та нестабільності, українське громадянство виявило здатність до швидкої мобілізації, солідарності й адаптації до

нових викликів, що є переконливим свідченням зрілості політичної культури. Це не спонтанна реакція, а результат тривалого процесу формування колективної ідентичності, в основі якої лежить глибоке відчуття приналежності до нації, що бореться за свободу, гідність і незалежність.

Громадянський спротив в українському суспільстві виявляється не лише у формі масових протестів або участі у військових формуваннях, а також у щоденній діяльності мільйонів людей, які беруть участь у волонтерських ініціативах, організації гуманітарної допомоги, створенні мереж самооборони, збору коштів на потреби армії або підтримки постраждалих. Такий рівень самоорганізації свідчить про внутрішню силу громадянського суспільства, яке не чекає вказівок згори, а самостійно визначає пріоритети дій і бере на себе відповідальність за спільне благо. У цьому проявляється нова якість соціальних відносин, де горизонтальні зв'язки стають основою ефективності й стійкості в умовах загальнонаціональної кризи.

Ця здатність до самоорганізації є результатом поступового нарощування соціального капіталу, розвитку довіри між громадянами, активного обміну досвідом і знаннями, а також поширення ідей солідарності. Національна ідентичність, що формувалася впродовж тривалого історичного періоду під тиском зовнішніх загроз, відіграє ключову роль у цьому процесі. Саме вона надає змістовного наповнення поняттю спротиву, перетворюючи його на не лише оборонну реакцію, але й на проактивну стратегію творення нового соціального порядку. Здатність суспільства до об'єднання навколо спільних цінностей, зокрема свободи, гідності, справедливості та незалежності, створює умови для формування відповідального громадянства, яке є головною запорукою стійкості держави.

Політична культура, що виявляється в цих процесах, виходить за межі традиційного розуміння як знань про політику чи лояльності до влади. Вона включає активну участь у житті громади, вміння співпрацювати, критично мислити, брати на себе відповідальність та будувати взаємини на засадах довіри й поваги. Таким чином, український досвід громадянського спротиву в кризових ситуаціях

демонструє, що політична культура може бути не лише об'єктом дослідження, а й реальним чинником, що визначає здатність суспільства до виживання, розвитку і перемоги в умовах екзистенційної загрози [36, с.71-73].

Національна ідентичність виступає не лише фундаментальним чинником самоусвідомлення суспільства, а й ключовим елементом у формуванні політичної культури, яка визначає характер взаємодії між громадянами, владою та інституціями. В українському контексті питання національної ідентичності набуває особливої ваги з огляду на тривалий історичний досвід колоніального підпорядкування, мовної та культурної асиміляції, а також постійної боротьби за державність. Саме крізь призму національної ідентичності суспільство осмислює своє місце у світі, визначає пріоритети розвитку, структурує уявлення про добро, справедливість, обов'язок, владу та свободу. Ці уявлення, втілені у щоденній поведінці громадян, політичній риториці та суспільних практиках, утворюють той культурний контекст, який ми називаємо політичною культурою.

Сучасні трансформації, що відбуваються в Україні, особливо після Революції Гідності та в умовах збройної агресії РФ, суттєво посилили актуальність національної ідентичності як джерела внутрішньої стійкості та мобілізаційного ресурсу. У періоди кризи національна ідентичність виявляє себе через масову готовність до солідарних дій, підтримку демократичних інститутів, зростання рівня політичної обізнаності та відповідальності за спільне майбутнє. Водночас вона трансформується, поглиблюється та модернізується під впливом нових викликів — інформаційної війни, глобалізації, соціально-економічних змін. У такому контексті політична культура стає динамічним явищем, що відображає як сталу історичну пам'ять, так і гнучку здатність до адаптації, переосмислення, оновлення ціннісних засад суспільного життя.

Особливої уваги потребує розгляд політичної культури як багаторівневої системи, де національна ідентичність виступає одночасно джерелом легітимації влади, орієнтиром громадянської участі та етичним стрижнем колективної

поведінки. Чим глибше усвідомлення своєї культурної та історичної приналежності, тим вище рівень довіри до інституцій, бажання долучатися до процесу прийняття рішень, спроможність формулювати раціональні політичні вимоги. Таким чином, ідентичність не є лише етнокультурною константою — вона перетворюється на механізм структуризації політичного досвіду, канал впливу на суспільні процеси та джерело політичного авторитету.

Не можна оминати увагою і складність взаємодії між різними рівнями національної ідентичності та формами політичної культури, адже Україна як багатонаціональна держава постає поліетнічним простором, у якому співіснують різні культурні традиції. Це вимагає не лише глибокого розуміння історичного контексту, а й вироблення інклюзивної моделі ідентичності, здатної об'єднати суспільство на основі спільних цінностей, а не лише спільного минулого. Такий підхід створює потенціал для формування політичної культури, що не відкидає різноманіття, а навпаки — визнає його як ресурс розвитку та збагачення демократичного процесу.

Отже, національна ідентичність відіграє визначальну роль у формуванні та трансформації політичної культури України. Взаємозв'язок між цими феноменами є глибоким, динамічним і багатовимірним, він охоплює не лише символічну сферу, а й конкретні практики, що виявляються у щоденному житті громадян. Сьогодні, в умовах нових викликів, що постають перед українським суспільством — від війни до потреби внутрішньої модернізації, — особливої ваги набуває необхідність подальшого осмислення цих процесів. Лише через усвідомлену ідентичність можна вибудувати стабільну політичну культуру, яка буде гарантією збереження демократичних засад, національної єдності та державної цілісності.

РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ПОЛІТИЧНУ КУЛЬТУРУ УКРАЇНИ

3.1. Глобалізаційні процеси та євроінтеграційний вектор: вплив на політичну культуру України

У сучасному світі політична культура будь-якої держави формується під впливом комплексу факторів, серед яких зовнішні чинники набувають дедалі більшого значення. Україна, яка географічно та історично перебуває на перетині різних цивілізаційних впливів, особливо відчутно реагує на глобалізаційні процеси та виклики міжнародного середовища. Євроінтеграційні прагнення України, її геополітичне становище та безпекові виклики сформували особливий контекст, у якому відбувається розвиток політичної культури держави.

Політична культура України зазнає трансформацій під впливом глобалізації, що проявляється у багатьох аспектах суспільно-політичного життя. Зокрема, це стосується формування нових ціннісних орієнтацій, політичних практик, моделей політичної поведінки та комунікації. Варто наголосити, що глобалізаційні впливи мають амбівалентний характер – з одного боку, вони сприяють демократизації політичної культури, а з іншого – можуть призводити до втрати національної самобутності та посилення залежності від зовнішніх акторів.

Проаналізуємо ключові глобалізаційні чинники та євроінтеграційні процеси, що впливають на політичну культуру України, зокрема її демократизацію, ціннісні трансформації та інституційні зміни. Саме інформаційна глобалізація створила принципово нові умови для формування політичної культури. Масове поширення інтернету та соціальних мереж в Україні суттєво змінило способи політичної комунікації, формування громадської думки та політичної участі. Згідно з результатами всеукраїнського опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (KMIC) у 2023 році на замовлення Програми розвитку ООН (UNDP) в Україні за підтримки Швеції та у партнерстві з Міністерством цифрової

трансформації України, частка українців, які користуються інтернетом щодня, зросла до 80 %. Це свідчить про стрімке включення українців до глобального інформаційного простору [37].

У 2015 році, за даними КМІС, 63% дорослого населення України користувалися інтернетом хоча б раз на тиждень. Таким чином, за вісім років відбулося значне зростання рівня інтернет-проникнення серед населення [38].

Цей тренд відображає загальну тенденцію до цифровізації суспільства та зростання доступу до інформаційних технологій в Україні.

Цифровізація політичного життя призвела до розвитку нових форм громадянської активності, таких як електронні петиції, онлайн-консультації, громадські обговорення в соціальних мережах. Важливим аспектом є те, що інформаційна відкритість сприяє формуванню більш критичного ставлення громадян до політичних процесів та інститутів влади. Однак, одночасно виникають нові виклики – поширення дезінформації, маніпулятивних технологій та пропаганди, що ускладнює формування раціональної політичної культури.

Зауважимо також про економічну глобалізацію. Вона суттєво вплинула на формування політичної культури України через зміну соціально-економічних умов життя населення, структури зайнятості та характеру економічних відносин. Трансформація економічних взаємозв'язків сприяла формуванню нових соціальних груп, зокрема середнього класу, який традиційно є носієм демократичних цінностей та активної громадянської позиції. Вона формує нове розуміння взаємовідносин держави, бізнесу та громадянського суспільства, що базуються на принципах прозорості та партнерства.

Разом з тим, економічна глобалізація має й негативні наслідки для політичної культури. Зокрема, посилення економічної нерівності, яка є характерною для глобалізаційних процесів, призводить до фрагментації суспільства та поляризації політичних поглядів. Це знаходить відображення у зростанні популістських настроїв, які апелюють до економічного протекціонізму та ізоляціонізму.

Також глобалізаційні процеси створюють нові безпекові виклики, які суттєво впливають на політичну культуру України. Російська агресія проти України, яка розпочалася у 2014 році, стала каталізатором глибинних змін у політичній свідомості українців. Зокрема, це проявилось у посиленні національної ідентичності, консолідації суспільства навколо ідеї захисту національного суверенітету та територіальної цілісності.

Безпековий вимір глобалізації змусив українське суспільство переосмислити своє місце у системі міжнародних відносин та сформувати нове розуміння національних інтересів. Це знайшло відображення у зміні ставлення до таких питань, як членство в НАТО, розвиток власних оборонних можливостей та стратегічне партнерство з західними державами.

Згідно з даними соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова у вересні 2024 року, 86% українців, які мають намір взяти участь у референдумі, підтримали б вступ України до НАТО [39].

Для порівняння, у листопаді–грудні 2021 року 70% опитаних висловлювалися за вступ до Альянсу. Таким чином, за останні роки спостерігається суттєве зростання підтримки вступу України до НАТО серед населення [40].

Ця динаміка свідчить про радикальну зміну геополітичних орієнтацій українців та їхнього розуміння безпекових гарантій. Також безпекові виклики, з якими зіткнулася Україна в умовах глобалізації, призвели до формування нового типу політичної культури, що характеризується високим рівнем патріотизму, готовністю до мобілізації та активною громадянською позицією.

Зокрема, культурна глобалізація створює нові виклики та можливості для формування політичної культури України. З одного боку, вона сприяє поширенню універсальних демократичних цінностей та практик, а з іншого – може призводити до розмивання національної ідентичності та культурної самобутності.

Показовим є те, що глобалізаційні процеси сприяли переосмисленню історичної пам'яті та формуванню нових історичних наративів, які впливають на політичну ідентичність українців. Зокрема, це проявляється у відході від радянської інтерпретації історії та формуванні національно орієнтованого історичного наративу.

Також, культурна глобалізація сприяє розвитку транскордонних культурних зв'язків та інтеграції України до європейського культурного простору. Це знаходить відображення у зростанні мобільності українців, розвитку культурної дипломатії та формуванні мережових структур громадянського суспільства, що пов'язують Україну з європейськими партнерами.

Розглянемо більш детально євроінтеграційний вектор розвитку України. Він є потужним чинником трансформації політичної культури. Після Революції Гідності та підписання Угоди про асоціацію з ЄС європейські цінності та практики стали важливим орієнтиром для політичних та соціальних змін в українському суспільстві.

Згідно з результатами соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова в січні 2024 року, підтримка вступу України до Європейського Союзу зросла до 84%. Це свідчить про суттєві зміни в ціннісних орієнтаціях громадян та їхньому баченні геополітичного майбутнього країни [41].

Щодо даних за 2013 рік, то відповідно до опитування, проведеного Центром Разумкова спільно з фондом «Демократичні ініціативи» у грудні 2013 року, 45% українців підтримували вступ до ЄС [42].

Таким чином, за період з 2013 до 2024 року рівень підтримки євроінтеграційного курсу серед українців зріс з 45% до 84%, що свідчить про значні зміни в суспільних настроях та орієнтаціях [42].

Як раніше зауважили, що європейська інтеграція сприяє формуванню нових політичних практик та інституційних механізмів, що відповідають демократичним стандартам ЄС. Зокрема, це стосується розвитку децентралізації, забезпечення

верховенства права, захисту прав людини та боротьби з корупцією. Впровадження цих стандартів потребує не лише інституційних змін, але й трансформації політичної свідомості та поведінки громадян.

Можна зазначити, що вплив євроінтеграційних процесів на політичну культуру України проявляється у кількох ключових аспектах:

По-перше, євроінтеграційні вимоги стимулюють розвиток інституційної спроможності та практик належного врядування. Імплементація Угоди про асоціацію з ЄС передбачає впровадження європейських стандартів у різних сферах державного управління, що сприяє модернізації політичних інститутів та практик.

По-друге, відбувається активізація громадянського суспільства, яке стає важливим актором європеїзації політичної культури. Громадські організації беруть активну участь у моніторингу виконання євроінтеграційних зобов'язань та адвокації європейських цінностей. Як зазначає політолог О. Сушко: «Україна – спроможна держава. І для ЄС ми можемо бути не тягарем, а двигуном у багатьох питаннях» [43].

Втім, глобалізаційні процеси та євроінтеграційний вектор розвитку України створюють не лише можливості, але й виклики для формування політичної культури. Важливо зазначити, що ці впливи мають неоднозначний характер та можуть призводити до певних суперечностей.

Одним із таких викликів є розрив між формальним впровадженням демократичних інститутів та реальними практиками політичної взаємодії. Європеїзація політичної системи України часто має імітаційний характер, коли формальне прийняття законодавства не супроводжується змінами у політичній культурі. Це призводить до формування так званої «гібридної демократії», яка поєднує демократичні інститути з авторитарними практиками.

Іншим викликом є поляризація суспільства щодо геополітичних орієнтацій. Хоча підтримка євроінтеграційного курсу в Україні зростає, все ще зберігаються регіональні відмінності у ставленні до зовнішньополітичних пріоритетів. Це може

призводити до фрагментації політичної культури та ускладнювати формування консенсусу щодо стратегічного розвитку держави.

Також викликом є зростання популізму як реакції на глобалізаційні процеси. Популістські політичні сили часто використовують антиглобалістську риторику та апелюють до традиційних цінностей, протиставляючи їх «нав'язаним ззовні» європейським нормам. Це створює певну напругу між традиціоналістською та модернізаційною складовими політичної культури.

Глобалізаційні впливи на політичну культуру України мають амбівалентний характер, що проявляється у одночасному посиленні як демократичних, так і авторитарних тенденцій, як європейських, так і традиціоналістських цінностей.

Аналізуючи перспективи розвитку політичної культури України в умовах глобалізації та євроінтеграції, можна визначити кілька ключових тенденцій.

По-перше, відбуватиметься подальша європеїзація політичної культури, що проявлятиметься у посиленні демократичних цінностей, розвитку громадянського суспільства та формуванні нових практик політичної участі. Цей процес стимулюватиметься як зовнішніми чинниками (вимоги ЄС, міжнародна підтримка демократичних реформ), так і внутрішніми трансформаціями (зростання середнього класу, розвиток громадянських ініціатив).

По-друге, варто очікувати поглиблення інституціоналізації демократичних практик, що передбачає перехід від формального впровадження демократичних інститутів до їх вкорінення у політичній культурі суспільства. Це потребуватиме тривалого часу та систематичних зусиль як з боку держави, так і громадянського суспільства.

По-третє, важливим аспектом буде формування нової політичної ідентичності, яка поєднуватиме національну специфіку з універсальними демократичними цінностями. Цей процес передбачає переосмислення історичної спадщини, формування інклюзивного розуміння української нації та інтеграцію до європейського культурного простору.

За словами в інтерв'ю політолога Олексія Гараня: «Нігіляція загальної культури суспільства. Це властиво не тільки Україні, це проблема масової культури загалом» [44].

Четвертим аспектом є посилення цифровізації політичних процесів, що призведе до формування нових форм політичної участі та комунікації. Розвиток електронної демократії та цифрового громадянства створить нові можливості для залучення громадян до прийняття політичних рішень та контролю за діяльністю влади. П'ятим аспектом є посилення безпекової складової політичної культури, що проявлятиметься у зростанні уваги до питань національної безпеки, розвитку оборонних можливостей та інтеграції до євроатлантичних безпекових структур.

Загалом, перспективи розвитку політичної культури України в умовах глобалізації та євроінтеграції залежатимуть від здатності суспільства адаптуватися до нових викликів, зберігаючи при цьому власну ідентичність та національні інтереси.

Підсумовуючи аналіз впливу глобалізаційних процесів та євроінтеграційного вектору на політичну культуру України, можна зазначити що, глобалізація та євроінтеграція є потужними чинниками трансформації політичної культури України, що проявляється у змінах політичної свідомості, поведінки та інститутів. Ці процеси сприяють демократизації політичної культури, впровадженню європейських цінностей та практик, розвитку громадянського суспільства. Також вплив глобалізації та євроінтеграції на політичну культуру України має амбівалентний характер, створюючи як можливості, так і виклики. З одного боку, вони сприяють модернізації політичної системи та формуванню демократичної політичної культури, а з іншого – можуть призводити до фрагментації суспільства, посилення популізму та імітаційних практик. Таким чином, глобалізаційні процеси та євроінтеграційний вектор розвитку є важливими факторами трансформації політичної культури України, що визначають її характер та перспективи розвитку у сучасному світі [45, с. 34-36].

3.2. Вплив російської агресії на політичну культуру українського суспільства

Російсько-українська війна, що розпочалася з анексії Криму та окупації частин Донецької і Луганської областей у 2014 році та переросла у повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року, стала безпрецедентним викликом для України в її новітній історії. Цей збройний конфлікт суттєво вплинув не лише на геополітичну ситуацію та безпекову архітектуру регіону, а й на внутрішні політичні процеси, зокрема на трансформацію політичної культури українського суспільства.

Одним із найпомітніших наслідків російської агресії стало прискорення процесів формування громадянської національної ідентичності українців, що безпосередньо впливає на політичну культуру. До 2014 року в Україні зберігалися регіональні відмінності щодо питань мови, історичної пам'яті, геополітичних орієнтацій. Проте військова агресія Росії спричинила консолідацію українського суспільства навколо спільних цінностей та ідей захисту державного суверенітету і територіальної цілісності.

Варто відзначити що російська агресія парадоксальним чином спричинила прискорення формування модерної української нації. Вона призвела до переосмислення багатьма громадянами свого ставлення до української держави та своєї ролі у її захисті, що стало каталізатором формування громадянської національної ідентичності та політичної культури у суспільстві.

Саме зміни в національній ідентичності знайшли своє відображення і в політичній культурі через такі прояви:

1. Посилення патріотичних настроїв та готовності захищати державу. Соціологічні дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва показують, що готовність захищати територіальну цілісність України декларують близько 57% громадян у 2022 році проти 31% у 2013 році (Фонд «Демократичні ініціативи», 2022).

2. Рівень володіння українською мовою серед населення України демонструє високі показники: 69,5% опитаних виявляють про вільне володіння, 27% вважають рівень достатнім для свого побутового спілкування, але відчують труднощі при обговоренні спеціалізованих тем. Лише 2% респондентів відзначають, що погано розуміють українську та мають проблеми зі спілкуванням нею, а частина тих, хто взагалі не розуміє державну мову, стала лише 0,5%.

Спостерігається стійка тенденція зростання кількості громадян, які вважають українську мову рідною. Якщо у 2006 році таких було 52%, то у 2015 році показник зріс до 60%, у 2017 році – до 68%, а в останньому дослідженні досягає 78%. Водночас частка тих, хто вважає рідними образливими мовами (українську та російську), зараз зменшилася з 16% у 2006 році до 13%. Особливо помітно скоротилася кількість респондентів, які називають рідною російською мовою – з 31% у 2006 році до лише 6% у поточному дослідженні.

У публічному просторі (на роботі, навчанні) українська мова посилює його позицію: 72% респондентів спілкуються поза домом переважно українською мовою, що значно перевищує показники 2015 року (46%) і навіть 2023 року (65%). Лише 8% опитаних спробували в публічному просторі переважно російську, а 20% – обидві мови рівною мірою [46].

3. Переосмислення історичного наративу та історичної пам'яті. Особливо помітними є зміни у ставленні до радянського минулого, символів та історичних постатей, пов'язаних із російською імперською та радянською спадщиною. Особливо виразними є зміни у ставленні до радянського минулого, що проявляються в процесах декомунізації, дерусифікації та демонтажу символів, пов'язаних із радянською та російською імперською спадщиною. Ці трансформації включають масове перейменування вулиць, знесення пам'ятників радянським діячам, а також перегляд ролі історичних постатей, що раніше репрезентували імперський дискурс.

Дослідник О. Малисник у статті «Трансформація політичної системи України в умовах російсько-української війни», зауважив: «політична система України під час широкомасштабного вторгнення РФ показала свою ефективність й здатність до виживання, що відбулося навіть у таких екстремальних умовах, і свідчить про міцність інституцій. По-друге, на противагу цьому, політичні партії виявилися найуразливішим елементом системи. Більшість із них не змогли пристосуватися до умов війни, що підтверджує їхню слабкість ще до початку конфлікту. Політичні партії в Україні часто функціонували як клуби або виборчі проєкти, а не як справжні загальнонаціональні об'єднання громадян. Ця проблема лише загострилася в умовах війни» [47 с. 4].

Російська агресія спричинила кардинальну зміну геополітичних орієнтацій українців, що є важливим аспектом політичної культури. До 2014 року українське суспільство було розділеним щодо питань зовнішньополітичного вектору розвитку держави. Існувало протистояння між прихильниками європейської та євразійської інтеграції.

Зокрема, важливим проявом трансформації політичної культури під впливом російської агресії стала безпрецедентна активізація громадянського суспільства та волонтерського руху. Нездатність держави повноцінно реагувати на виклики війни у 2014-2015 роках спричинила масову самоорганізацію громадян для допомоги армії, вимушеним переселенцям та постраждалим від бойових дій. Повномасштабне вторгнення в лютому 2022 року стало каталізатором суспільного зростання довіри громадянського суспільства в Україні. Відповідно, волонтерські ініціативи та організації громадянського суспільства (ОГС) увійшли до числа найбільших авторитетних суспільних інституцій, хоча волонтери традиційно користуються вищим рівнем довіри з формалізованими організаціями.

Упродовж 2023 року спостерігалось певне зниження рівня довіри до обох секторів, що відображає загальну тенденцію зниження суспільної довіри до різних інституцій в Україні. Однак важливо відзначити, що падіння довіри до волонтерів

та ОГС було менш значним впливом від падіння довіри до державних органів чи засобів масової інформації. Станом на кінець 2023 року громадський сектор залишився серед лідерів суспільної довіри.

Зокрема, суспільне сприйняття громадських організацій в Україні має неоднозначний характер. Більшість громадян усвідомлює свою важливість для демократичного розвитку та процвітання країни, а також їхню здатність впливати на урядову політику. Близько половини населення вважають ОГС ефективнішими у вирішенні соціальних проблем з урядом та бізнесом. Водночас частина українців висловлює побоювання щодо пріоритетів громадських організацій, зокрема їх можливої орієнтації на донорське фінансування замість розв'язання нагальних соціальних питань.

Науковці Р. Горінов, Р. Драпушко у своєму соціально-правовому дослідженні «Волонтерська діяльність в Україні», зазначають: «У сучасних умовах волонтерство є соціокультурним феноменом України, її цивілізаційним брендом, одним з елементів національної самоідентифікації української нації, визначальною засадою зовнішньої та внутрішньої політики держави на національному та міжнародному рівнях» [48, с.4].

Також, дослідження, проведене Kantar у квітні 2023 року, визначило найбільш авторитетні громадські організації: лідерами довіри стали фонд «Повернись живим» (43%) та Благодійний фонд Сергія Притули (42%). Третю позицію займає UAnimals (25%), далі йдуть ЮНІСЕФ (23%) та Українське Товариство Червоного Хреста (21%). Замикають топ найбільш довірених організацій «Таблетки» (19%), United24 (17%) та Dobro.ua (17%) [49].

Тобто, війна стала потужним каталізатором розвитку громадянського суспільства в Україні. Вона активізувала процеси самоорганізації населення, сприяла формуванню відповідальної громадянської позиції та створила умови для становлення нових форм громадянської участі.

В наслідок цього, активізація громадянського суспільства вплинула на політичну культуру українців через:

1. Підвищення рівня громадянської відповідальності та усвідомлення власної ролі у розвитку держави.
2. Формування нових практик взаємодії громадян з державними інституціями та між собою.
3. Розвиток горизонтальних зв'язків у суспільстві, що сприяє формуванню соціального капіталу як важливого елементу демократичної політичної культури.
4. Зростання запиту на прозорість та підзвітність влади, посилення громадського контролю.

Зауважимо, що війна стала своєрідним «стрес-тестом» для політичної системи, що виявив як її слабкі, так і сильні сторони. Так, змінилося ставлення громадян до вищих органів влади. Якщо в довоєнний період простежувався низький рівень довіри до всіх гілок влади, то з початком російської агресії спостерігається більша підтримка органів влади під час активних фаз бойових дій, хоча у періоди відносної стабілізації рівень довіри знову знижується. Ці зміни у ставленні до політичних інститутів проявляються у таких аспектах політичної культури:

1. Зростання розуміння важливості сильних державних інституцій для захисту національних інтересів.
2. Підвищення вимог до якості управлінських рішень та ефективності державного апарату.
3. Зменшення толерантності до корупції та зловживань серед політичної еліти.
4. Зростання запиту на політичних лідерів нового типу, здатних відповідати на виклики війни.

Аналізуючи працю В. Крутія «Політична система України в умовах гібридної війни», можна зазначити, що російська агресія змінила критерії оцінки політичних сил та лідерів українським суспільством. Якщо раніше домінували соціально-

економічні питання, то тепер на перший план вийшли питання національної безпеки, патріотизму та здатності протистояти російській агресії» [50, с. 1-16].

Саме, російська агресія суттєво посилила безпековий вимір політичної культури українців. До 2014 року питання національної безпеки та оборони не були пріоритетними для більшості громадян. Проте війна змінила це ставлення, інтегрувавши безпековий компонент до структури політичної культури.

Також дослідник Є. Магда у праці «Гібридна агресія Росії: уроки для Європи» зазначає, що війна з Росією змінила безпекову культуру українців. Сформувалося розуміння необхідності інвестувати у власну обороноздатність та приділяти першочергову увагу питанням національної безпеки» [51, с.132].

Посилення безпекового виміру політичної культури проявляється саме у зростанні уваги до питань національної безпеки та оборони у політичному дискурсі. Підвищенні престижу військової служби та зростанні поваги до захисників України. Формуванні нової культури відносин між цивільним населенням та військовими. Також інтеграції безпекових питань до порядку денного політичних партій та рухів.

Так, професор кафедри теоретичної юриспруденції КНЕУ Рижук Ю. М. у своїй статті зауважила, «що вирішення окресленої проблеми, без втрати рівня безпеки в умовах воєнного стану, можливе: через налагодження співпраці з громадським сектором на рівні громадських об'єднань (різного профілю); шляхом створення умов для широкого використання інструментів громадської участі як на місцевому, так і на загальнодержавному рівнях у електронному форматі (е-демократія) у поєднанні (або без такого) з відповідним застосунком». Такий підхід дозволить зберегти баланс між необхідними безпековими обмеженнями воєнного часу та забезпечення демократичних процесів участі громадян [52, с. 3].

Важливим аспектом впливу російської агресії на політичну культуру України є трансформація політичних поглядів та практик внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та нової хвилі емігрантів, спричиненої війною.

За даними Міністерства соціальної політики України, станом на початок 2023 року кількість офіційно зареєстрованих ВПО становила понад 4,7 млн осіб. Ще близько 8 млн українців тимчасово перебували за кордоном внаслідок повномасштабного вторгнення 2022 року.

Щодо українців, які виїхали за кордон внаслідок війни, то вони також формують нову політичну культуру діаспори, яка відрізняється від попередніх хвиль еміграції.

Основні трансформації політичної культури ВПО та нової діаспори проявляються у посиленні громадянської ідентичності та патріотизму, підвищенні рівня політичної участі та волонтерської активності, формуванні нових практик політичної взаємодії, зокрема через цифрові технології та інтеграції європейських політичних цінностей та практик до власного досвіду.

Такаж вагомим фактором російської агресії є вплив на інформаційний простір України та практики медіаспоживання громадян, що є важливим аспектом політичної культури. Усвідомлення інформаційної складової гібридної війни призвело до змін у сприйнятті медіа та підходах до споживання інформації.

Професор Г. Почепцов у праці «Сучасні інформаційні війни» стверджує: «Досвід протидії російській пропаганді призвів до формування нової медіаграмотності українців. Війна стала своєрідним тренінгом із критичного мислення та розпізнавання маніпуляцій» [53, с. 278].

Так, у науковій статті Л. Мазуренко «Інформаційна безпека в умовах російсько-української війни: виклики та загрози», зазначається, що трансформація інформаційного простору під впливом війни проявляється у таких аспектах: зростання медіаграмотності та критичного ставлення до джерел інформації. Диверсифікація каналів отримання інформації, особливо через збільшення ролі соціальних мереж та месенджерів. Підвищення опірності до маніпуляцій та пропаганди, особливо серед молодшого покоління. Формування запиту на якісну аналітичну журналістику та достовірні джерела інформації [54, с. 50-57].

До того ж, незважаючи на загальну тенденцію до консолідації українського суспільства під впливом російської агресії, зберігаються певні регіональні особливості у трансформації політичної культури.

Вони пов'язані з різним досвідом війни, соціально-економічними умовами та історичними передумовами. Російська агресія не повністю нівелювала регіональні особливості політичної культури України, але суттєво зменшила їх вплив на загальнонаціональні політичні процеси. Війна прискорила формування спільних ціннісних орієнтацій та політичних практик у різних регіонах

Регіональні відмінності у політичній культурі зберігаються, але змінюється їхній характер. На зміну протистоянню щодо геополітичних орієнтацій приходять відмінності у баченні моделей післявоєнної відбудови та реформування держави [55, с. 205].

Особливо помітно в кожному регіоні вплив російської агресії на політичну культуру молоді, яка є найбільш динамічною соціальною групою та визначатиме політичне обличчя України у майбутньому. У дослідженні на замовлення Міністерства молоді та спорту України, зазначається що молоде покоління українців, яке соціалізувалося в умовах російської агресії, демонструє суттєво відмінну від старших поколінь політичну культуру. Їй притаманні вищий рівень громадянської активності, опірність до пропаганди та орієнтація на європейські цінності, але є негативні наслідки яких дуже багато: внаслідок повномасштабної війни росії проти України, 82% молоді зазнали різних втрат, зниження доходів, погіршення психічного здоров'я, розриви стосунків і навіть втрату близьких. Погіршились умови для самореалізації та зросла тривога за майбутнє [56, с. 1-72].

Молодь, яка досягла повноліття після початку російської агресії, формує нову політичну культуру, орієнтовану на активну громадянську позицію, цифрову демократію та європейські цінності. Для цього покоління війна стала визначальним чинником політичної соціалізації. У молоді спостерігаються такі риси: високий рівень національної свідомості та патріотизму, що поєднується з європейською

ідентичністю, активне використання цифрових інструментів для політичної участі та громадського контролю, нижчий рівень патерналізму та вищий рівень особистої відповідальності порівняно зі старшими поколіннями, орієнтація на пряму демократію та нові форми політичної участі та стійкість до маніпуляцій та пропаганди завдяки кращим навичкам медіаграмотності.

Підсумовуючи аналіз впливу російської агресії на політичну культуру українського суспільства можна зазначити, що російська агресія проти України, яка почалася у 2014 році з анексії Криму та ескалації військового конфлікту на Донбасі, а з 2022 року переросла у повномасштабну війну, глибоко трансформувала політичну культуру українського суспільства. Цей вплив можна охарактеризувати через кілька ключових аспектів: зростання громадянської активності, підвищення національної свідомості, зміцнення довіри до демократичних інституцій, радикалізація та поляризація.

Отже, російська агресія кардинально змінила політичну культуру України, зробивши її більш свідомою, патріотичною, демократичною та орієнтованою на Захід. Ці зміни є важливим чинником стійкості українського суспільства перед зовнішніми викликами.

Попри наявність позитивних тенденцій, таких як зростання національної свідомості та громадянської активності, не можна оминати увагою низку негативних наслідків. Зокрема, загострилася внутрішньосуспільна поляризація, що ускладнює досягнення консенсусу з ключових питань державного розвитку. Окрім того, воєнний стан та надзвичайні умови сприяють ослабленню демократичних інституцій і зниженню ефективності механізмів громадського контролю. Мілітаризація політичного дискурсу та перевага військової риторики можуть обмежувати розвиток критичного мислення й плюралізму думок. Також зберігається недовіра до окремих політичних еліт, що зумовлена випадками корупції та неефективного управління у кризовий період. Усі ці фактори потребують системного аналізу з метою збереження і посилення демократичних

засад політичної культури в Україні в умовах тривалої агресії. На тлі часткового розчарування в політиках і повільних реформ частина громадян виявляє аполітичність, байдужість або навіть цинічне ставлення до політичного життя, що шкодить демократичній участі.

Тривала війна не лише мобілізує, а й може призводити до зростання нетерпимості, радикалізму, скорочення простору для опозиційних поглядів — що може становити виклик для демократичної політичної культури.

Російська дезінформація, внутрішні маніпулятивні медіа залишаються серйозною загрозою для формування зрілої політичної культур

Попри значне посилення національної єдності після початку повномасштабної агресії Росії у 2022 році, в Україні зберігаються регіональні відмінності у політичних орієнтаціях, зокрема щодо мовного питання, релігійної належності та трактування історичної пам'яті. Ці розбіжності не мають антагоністичного характеру, однак вони вказують на складну мозаїчність політичної культури країни.

Зокрема, у західних областях України традиційно домінують проєвропейські та націонал-демократичні настрої, висока підтримка українізації та державної мови. Водночас у деяких центральних і східних регіонах, хоча рівень підтримки української мови зріс, частина населення залишається більш толерантною до використання російської мови в побуті. Також помітні розбіжності у ставленні до релігійних інституцій: на заході переважає підтримка Православної церкви України та Української греко-католицької церкви, тоді як у центральних і південних регіонах дотепер існують громади, які орієнтуються на Українська православна церква (Московського патріархату).

ВИСНОВКИ

Аналіз теоретичних і методологічних основ дослідження політичної культури дозволив окреслити базові поняття, класифікації та підходи до вивчення цього явища. Політична культура визначена як сукупність історично зумовлених норм, цінностей, переконань і моделей політичної поведінки, які забезпечують взаємодію громадян з політичною системою. Однією з ключових типологій є класифікація політичної культури Г. Алмонда і С. Верби, яка виділяє патріархальний, підданський і активіський типи та підкреслює важливість громадянської культури як поєднання всіх трьох елементів для стійкого функціонування демократії.

Методологія дослідження політичної культури охоплює різноманітні підходи, що взаємодоповнюють один одного. Кількісні методи (опитування, анкетування, статистичний аналіз) дозволяють охопити великі вибірки та виявляти загальні тенденції, включаючи можливість порівняння між країнами. Якісні підходи, такі як інтерв'ю, етнографічні спостереження, дискурс історичний аналіз, розкривають контекстуальні смисли та глибину політичної поведінки. Змішані методи об'єднують кількісні та якісні інструменти, що сприяє повному розумінню складних соціальних процесів. Порівняльні дослідження зосереджені на виявленні спільних та унікальних рис політичних культур різних суспільств. Експериментальні методи (лабораторні, польові) дозволяють вивчати причинно-наслідкові зв'язки між елементами політичної культури та поведінкою. У сучасному інформаційному середовищі все більшого значення набувають цифрові підходи: аналіз соціальних мереж, комп'ютерна обробка текстів та великі дані.

Другий розділ дозволив виявити внутрішні, національно зумовлені передумови становлення української політичної культури. Проведене дослідження дозволило дійти висновку, що політична культура в Україні має глибокі історичні витоки, які сягають періоду Київської Русі, де інститут віче символізував зародки колективного самоуправління. Ці традиції були посилені в козацьку добу, коли

Запорізька Січ із демократичними засадами самоврядування формувала унікальний тип політичної участі, оснований на виборності, гласності та колегіальності.

Значну роль у розвитку політичної культури відіграли також ідеї, закладені у Конституції Пилипа Орлика, яка засвідчила ранній запит на обмеження влади та формування елементів правової держави. Проте подальший історичний розвиток — колоніальне підпорядкування українських земель, втрати державності, інтеграція до імперських політичних структур — сприяв деформації політичної свідомості. Під впливом імперської політики асиміляції, репресій та русифікації формувалася пасивна модель політичної поведінки, віддалення громадян від процесу прийняття рішень, недовіра до влади. Особливо деструктивний вплив мав радянський тоталітаризм, який формував підданську політичну культуру, позбавлену критичного мислення та індивідуальної відповідальності. Водночас, навіть у межах репресивної системи зберігалися осередки альтернативної культури — дисидентський рух, шістдесятники, культурні інтелектуали, які зберігали та трансливали національні цінності. Саме вони стали моральною основою національного відродження у період перебудови та відновлення незалежності.

У новітній історії ключовими моментами національного самоусвідомлення стали події Помаранчевої революції 2004 року та Революції Гідності 2013–2014 років. Вони засвідчили вихід громадян із пасивної політичної ролі, зростання готовності до відстоювання прав, а також появи революційного легітимізму — уявлення про протест як законну форму політичної дії. Обидва ці етапи стали каталізаторами для формування активістської політичної культури, що орієнтована на демократію, відповідальність та участь.

Національна ідентичність є фундаментальним чинником політичної культури. Встановлено, що саме національне самоусвідомлення, культурна та мовна єдність, історична пам'ять і прагнення до самовизначення є тими основами, що впливають на політичні цінності громадян. Після 2014 року українська ідентичність набула чітко вираженого громадянського характеру, що підтримується

розвитком волонтерського руху, самоорганізації, солідарності, активної участі в житті громади.

Разом із тим, дослідження підтвердило, що в українській політичній культурі одночасно існують як сучасні демократичні погляди, так і очікування, що держава сама має вирішувати всі проблеми громадян. Також зберігаються відмінності між регіонами країни, що залишаються наслідком історичних, мовних і культурних особливостей різних територій України. Втім, спільний виклик у вигляді збройної агресії Росії значною мірою знівелював ці відмінності, сприяючи формуванню загальнонаціонального консенсусу навколо таких цінностей як свобода, гідність, суверенітет і європейський вибір.

Таким чином, національні чинники відіграють ключову роль у процесі становлення сучасної української політичної культури. Історичний досвід, боротьба за незалежність, національна ідентичність і суспільна згуртованість — це ті ресурси, які забезпечують трансформацію політичної культури в напрямку демократизації, відкритості та відповідальності.

У третьому розділі досліджено ключові зовнішні чинники, які істотно впливають на формування та трансформацію політичної культури в Україні в умовах сучасних глобалізаційних і геополітичних викликів. Увагу зосереджено на головних напрямках: глобалізаційних процесах та євроінтеграційному векторі, а також наслідках російської агресії.

Під впливом глобалізації політична культура України зазнає істотних змін. Запровадження європейських демократичних цінностей, розвиток громадянського суспільства, цифровізація політичної участі та модернізація державного управління — це лише процеси, які стимулюють її демократизацію. Проте водночас глобалізація створює і нові виклики, зокрема фрагментацію політичної культури, загрозу втрати національної ідентичності, посилення популізму та імітаційних практик. Таким чином, глобалізація має амбівалентний характер: вона є джерелом

як можливостей, так і ризиків для стабільного демократичного розвитку політичної культури України.

Євроінтеграційний вектор розвитку України набуває потужного значення в структурі політичної культури. Він функціонує як стратегічний орієнтир державної політики; як комплекс європейських цінностей: верховенство права, інституційну ефективність, демократичну легітимність і транспарентність владних структур. По-третє, євроінтеграційний дискурс виступає каталізатором формування проактивних громадянських компетенцій та імплементації європейських політико-адміністративних практик.

Особливе місце у контексті міжнародних чинників посідає вплив російської агресії. Війна виявила нові форми політичної мобілізації українського суспільства, різко підвищила рівень національної свідомості та ідею української політичної нації. У відповідь на загрозу ззовні українці стали активнішими, більш об'єднаними й вимогливими до влади. Цей період також продемонстрував, що політична культура є не статичною, а гнучкою і адаптивною, здатною до трансформацій у критичні моменти історії.

З одного боку, позитивна динаміка у зростанні національної свідомості та громадянської активності, що є ознаками демократичної політичної культури. З іншого боку, наявний комплекс деструктивних явищ, що становлять загрозу для демократичних інститутів. Проблема є поглиблення внутрішньосуспільної поляризації, що перешкоджає формуванню консенсусу щодо стратегічних питань державного розвитку. Мілітаризація політичного дискурсу та домінування безпекових пріоритетів призводять до звуження простору для плюралізму думок.

Політична система стикається з такими викликами: значний недовіра громадян до владних структур; посилення байдужості та скептицизму щодо політичних процесів серед певних верств населення; зростання радикалізму та нетерпимості. Особливу загрозу становлять російські дезінформаційні кампанії та внутрішні маніпулятивні медіа, що спотворюють простір політичної комунікації.

Таким чином, формування зрілої демократичної політичної культури в Україні відбувається у складних умовах, що потребують системного підходу до збереження демократичних цінностей при одночасному забезпеченні ефективного функціонування державних інститутів в умовах війни.

Поєднання національних і міжнародних чинників сформувало унікальну траєкторію розвитку української політичної культури, яка в умовах сучасних викликів демонструє стійкість, динамізм і орієнтацію на демократичні цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гончарук-Чолач Т. В., Джугла Н. В. Політична соціологія: навч. посіб. Тернопіль, ТНЕУ, 2018. 246 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/32219/1/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F.pdf>
2. Рудакевич, О. М. Концептуальні погляди Г. Алмонда на політичну культуру нації / О. М. Рудакевич // Нова парадигма. – 2010. – Вип. 96. – С. 116–125.
3. Кваша І. Д., Стешенко В. П. Політологічний словник. Краматорськ-Тернопіль, 2023. 32 с. URL: <http://dspace.dgma.donetsk.ua:8080/jspui/bitstream/DSEA/885/1/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA.%20%D0%9A%D0%B2%D0%B0%D1%88%D0%B0.%20%D0%A1%D1%82%D0%B5%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>
4. Рудакевич О. М. Політична культура: монографія. Рівне: МЕРУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2019. 314 с.
5. Кіндратець О. М. Політична культура як чинник демократичних перетворень. Гуманітарний вісник ЗДІА, Вип. 39. Запоріжжя, 2009. 211 с. URL: https://zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_39_17.pdf
6. Apter D. E. The Politics of Modernization. – Chicago: University of Chicago Press, 1965.
7. Новікова Н. Є. Особливості формування політичної культури особистості в умовах трансформації суспільства на прикладі України. Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. - 2016. - Т. 186. - С. 67-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAp_2016_186_13.
8. Психологічні аспекти формування політичної культури, «Букліб», 2025. URL: <https://buklib.net/books/31497/>

9. Зуйковська А. А. Система, структура та функції політичної культури в сучасному політико-культурному аналізі / Зуйковська А.А. // Наукові записки НаУКМА. - 2009. - Т. 95 : Політичні науки. - С. 23-26. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/8b42eea8-9cf3-4609-a6f9-7797827f872a>
10. Кучеренко С. Сутність політичної культури. Політичний менеджмент: 2020. № 3. 216-226 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kucherenko_sutnist.pdf
11. Політична свідомість: онлайн-енциклопедія / за ред. В. Горбатенка. К., 2021. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>
12. Політична культура: методичні матеріали: електрон. посіб. К., 2019. URL: https://studies.in.ua/polit-cul_seminar/767-poltichniy-mf.html
13. Almond G. A., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. – Princeton: Princeton University Press, 1963.
14. Inglehart R. The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics. – Princeton: Princeton University Press, 1977.
15. Dalton R. J. Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies. – 5th ed. – CQ Press, 2008.
16. Wedeen L. Conceptualizing Culture: Possibilities for Political Science // American Political Science Review. – 2002. – № 96(4). – P. 713–728.
17. Lichterman P., Cefaï D. The Idea of Political Culture // In: Goodin R.E., Tilly C. (eds.). The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – P. 392–414.
18. Dryzek J. S. Discursive Democracy: Politics, Policy, and Political Science. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
19. Putnam R. D. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. – Princeton: Princeton University Press, 1993.

20. Inglehart R., Welzel C. *Modernization, Cultural Change and Democracy*. – New York: Cambridge University Press, 2005.
21. Creswell J. W., Plano Clark V. L. *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. – 2nd ed. – Sage Publications, 2011.
22. Diamond L. *Developing Democracy: Toward Consolidation*. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1999.
23. Henrich J. et al. In Search of Homo Economicus: Behavioral Experiments in 15 Small-Scale Societies // *American Economic Review*. – 2001. – № 91(2). – P. 73–78.
24. Bail C. A. The Cultural Environment: Measuring Culture with Big Data // *Theory and Society*. – 2014. – № 43(3). – P. 465–482.
25. Jepperson R. L., Swidler A. What Properties of Culture Should We Measure / *Poetics* – 1994. – № 22(4). – P. 359–371.
26. Третьяк С.М. Віче як один з інститутів громадського суспільства сучасної України // *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*, випуск 9-1, 2014. 56-58 с. URL: <https://www.vestnikpravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc9/18.pdf>
27. Терлюк І. Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття: навч. посіб. / Терлюк І. Я.; Міністерство внутрішніх справ України, Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України, Науково-дослідний інститут масової комунікації. – Львів, 2003. – 156 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000021110>
28. Комарук О. В. Історико-культурне значення Конституції Пилипа Орлика, Суми, 2022. 40-44 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstreamdownload/123456789/88050/1/Komaruk_konstytut_siia.pdf
29. Розумний М. Виклики національного самовизначення. Монографія, К., 2016, 196 с. URL: https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2016-11/Rozumniy_druk-915a0.pdf

30. Гнатенко П. І. Національна ідентичність і історична пам'ять / П. І. Гнатенко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 10. – С. 164-169 . URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1271/1250>

31. Шведа, Ю. Революція гідності: внутрішньо та геополітичні аспекти // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Ужгород: Говерла, 2015. – Вип. 1 (18): Матер. міжнар. наук. конф. "Політичні кризи в державах та регіонах Європи : внутрішні передумови та зовнішні виклики у XX - на початку XXI століття". – С. 234–236. – Бібліогр.: с. 236 URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/43256?locale=uk&utm_source=com

32. Нагорна Л. Політична культура і культура політики: етнічні аспекти / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. - 2009. - № 6. - С. 14-24. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2009_6_4.

33. Таран М. Український волонтерський рух та розвиток громадянського суспільства (2014 – лютий 2022) // Society. Document. Communication, 2024, Vol. 9, No. 2 URL: [https://sdc-journal.com.ua/web/uploads/pdf/Society.%20Document.%20Communication_9\(2\)_2024.pdf-20-29.pdf](https://sdc-journal.com.ua/web/uploads/pdf/Society.%20Document.%20Communication_9(2)_2024.pdf-20-29.pdf)

34. Пашина Н. П. Криза політичної ідентичності в сучасній Україні: культурно-цивілізаційний фактор // Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2014. – № 4. – С. 324–326. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7716/1/pash_kriz_2014_4_324.pdf

35. Лемак О.В «Національна самосвідомість як найбільш пріоритетний об'єкт забезпечення національної безпеки» Том 1 № 86 (2024): Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/13.pdf>

36. Матвійчук А. В. Способи самоорганізації населення на шляху подолання

кризи ідентичності. – 2022. – Iss. 88. – С. 61-75. – URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004994>

37. ПРООН Медіамейкер «Українці стали частіше користуватися інтернетом, 80 % – онлайн щодня», соціопитування, 2024. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/ukrayintsi-staly-chastishe-korystuvatysya-internetom-80-onlayn-shchodnya-sotsopytuvannya>

38. Київське міжнародне інститут соціології (КМІС). «Динаміка проникнення інтернету в Україні», 2012. URL: https://kiis.com.ua/?cat=reports&id=80&lang=ukr&page=1&utm_source.com

39. Центр Разумкова. Економічна політика України: аналітичні матеріали / Радіо Свобода «Зросла частка українців, які підтримують вступ України у НАТО у разі окупації частини території» – опитування, 2024. URL: https://economist.com.ua/the-share-of-ukrainians-who-support-ukraines-accession-to-nato-has-increased/?utm_source=t.com

40. Центр Разумкова. Підтримка громадянами вступу України до Європейського Союзу та НАТО. Ставлення до іноземних держав. Ставлення до мирних переговорів (вересень 2024р.) - опитування. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pidtrymka-gromadianamy-vstupu-ukrainy-do-yevropeiskogo-soiuzu-ta-nato-stavlennia-do-inozemnykh-derzhav-stavlennia-do-myrnykh-peregovoriv-veresen-2024r?utm_source

41. Європейська правда. 84% українців підтримують вступ до ЄС, підтримка зростає – опитування. 2024. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/02/28/7180660/>

42. УНІАН. За рік підтримка вступу до ЄС серед українців упала майже на 6%. 2013. URL: <https://www.unian.ua/society/1107506-za-rik-pidtrimka-vstupu-do-es-sered-ukrajintsi-upala-mayje-na-6-doslidjennya.html>

43 Сушко О. Україна — здатна держава і для ЄС може бути не тягарем, а рушієм, 2023. URL: <https://www.liga.net/ua/politics/opinion/ukraina-sposobnaya-strana-i-dlya-es-mojet-byt-ne-obuzoy-a-dvigatелеm-po-mnogim-voprosam>

44. Гарань О. Мене хвилює сценарій можливої дестабілізації... Фонд "Демократичні ініціативи" - інтерв'ю, 2021. URL: <https://dif.org.ua/article/oleksiy-garan-mene-khvilyue-stsenariy-mozhливоi-destabilizatsii-na-zhal-vlada-do-tsogo-dokladaetsya>

45. Копилов Е.В. Формування безпекового середовища суспільства й держави в умовах сьогодення // Львівський науковий журнал № 5, 2022. 34-36 с. URL: http://lsej.org.ua/5_2022/5.pdf

46. Центр Разумкова. Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024р.) - опитування. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r>

47. Малисник О. М. Трансформація політичної системи України в умовах російсько-української війни // Політикус, випуск 5. Одеса, 2024. 83-88с. URL: http://politicus.od.ua/5_2024/14.pdf

48. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження. Київ, 2022. 239 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39498/Volonterska%20diialnist%20v%20Ukraini.pdf>

49. Громадська коаліція за демократію та справедливість, «Громадянське суспільство України в умовах війни: звіт з комплексного соціологічного дослідження». Київ, 2024. 165 с.

50. Крутій В. А. «Політична система України в умовах гібридної війни: досвід 2014-2018 років». Одеса, 2018. 16 с. URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/04/Political-system-of-Ukraine-in-conditions-of-hybrid-war-experience-of-2014-2018-V.-A.-Krutij.pdf>

51. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ, 2017, 268 с.
URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/gibridna-agresija-rosii-uroki-dlja-evropi-avtograf-avtora.html>

52. Рижук Ю. Громадська участь в умовах воєнного стану в Україні. Київ, 2023. 95 с. URL: <https://www.reicst.com.ua/pmtl/article/view/2023-7-01-12/2023-7-01-12>

53. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни, Київ, 2015, 497 с. URL: https://www.yakaboo.ua/ua/pochepcov-georgij-suchasni-informacijni-vijni.html?srsId=AfmBOoo5KVEr0DUVU7QTyR-4nnTjIgwX8p_51Y8RFVmiXKOh7Tr79tYO

54. Мазуренко Л. Інформаційна безпека в умовах російсько-української війни: виклики та загрози. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології», випуск 42. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. 50-57 с.

55. Загальні риси політичної культури в Україні. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. 100 с.
URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/61430/1/ЗАГАЛЬНІ%20РИСИ%20ПОЛІТИЧНОЇ%20КУЛЬТУРИ%20В%20УКРАЇНІ.pdf>

56. Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Вплив війни на молодь в Україні. Київ: Міністерство молоді та спорту України, 2023. 74 с. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2023/Socdoslidjenja/Vpliv%20війни%20на%20молодь%20в%20Україні.2023.pdf